

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Társadalomtudományi Kar

Cigányság és szegénység,
változások és „folyamatos jelen”
a Dzsembujban

Konzulens:

Prónai Csaba

Készítette:

Végh Anna

Kulturális antropológia szak

Nappali tagozat

Tartalom

1.	Bevezetés	2
1.1.	A kutatás fókusza	3
1.2.	Módszerek, a kutatás menete.....	4
1.3.	Cigány vagy szegény? Cigány és szegény	9
2.	Múlt és jelen.....	13
2.1.	Történelem, kontextus	13
2.2.	A lakások.....	16
2.3.	Városrendezés, telepfelszámolás.....	18
3.	Közösség innen és túl.....	22
3.1.	Dzsumbuj, mint közösség.....	22
3.2.	Szolidaritás	24
3.3.	Dzsumbujista stigma	27
3.4.	Klasszifikáció.....	30
4.	Asszonyok, életek.....	35
4.1.	Első gyerek, saját élet.....	35
4.2.	Férfiak és asszonyok	40
4.3.	Anyák és az intézet.....	44
5.	Külső színterek, oktatás	48
5.1.	„Többségi általános iskola”	49
5.2.	Speciális nevelés	53
5.3.	Tanoda, Dzsumbuj Egyesület.....	56
6.	Befejezés	59
7.	Felhasznált irodalom	61

1. Bevezetés

A kilencedik kerületben, az Illatos út – Gubacsi út sarkán található egy felszámolás alatt álló, három házpárból álló telep, mely az idők során a Dzsumbuj¹ elnevezést kapta a külvilágtól, amit aztán magukra is alkalmaztak az ott lakók. Itt végeztem antropológiai kutatást, melynek tapasztalatait foglalom össze a következőkben. Az esettanulmány célja a lakók közösségének bemutatása, ezen a közösségen belüli mechanizmusok illetve a lakók bizonyos intézményekkel való kapcsolatának megvilágítása, melyek a kutatás során fontosnak bizonyultak. Írásom alapvetően egy női perspektívát mutat be és értelmez, mivel beszélgetőtársaim az interjúk során kizárólag nők voltak, aminek nyomán egy nők közötti közös platform alakulhatott ki beszélgetéseink során.

Mikor először jártam a Dzsumbujban, a városrehabilitációs program bár elkezdődött már, még kevés jele mutatkozott, legutóbbi „látogatásom” alkalmával azonban a három házból egy le volt zárva, kiürült, a következő ház ablaki közül többet már befalaztak, jelezve hogy a lakást nem lakhatják már soha többet. A telepfelszámolással véget ér a telep története, még ha a közösség vagy annak egy része valamilyen formában fenn is marad, soha nem lesz már az, ami volt. Kutatásom, mivel ebben az átmeneti időszakban került rá sor, a változásból kiindulva fogalmaz meg kérdéseket. Kérdés lehet már az is, hogy lehetséges-e egyáltalán a vizsgálat, azaz hogy az antropológia módszereivel hogyan lehet befogni valami éppen átalakulót, be lehet-e egyáltalán, vagy csak statikus állapotokat rögzíthetünk, csak az kerülhet megfigyelésre, ami „úgy van”, illetve a múltban is „úgy volt”.

A közösség formálódása illetve az azon belül működő mechanizmusok a telepfelszámolással behelyeződnek egy átmeneti időbe, felmerül a kérdés, hogy ezek a kiköltözések után hogyan változnak majd, milyen hatással lesznek az egyes családok életére. Megmarad-e valamiféle kapcsolat a szétköltöztetések után a lakók között (a Dzsumbuj rokoni szálak által erősen átszőtt, tehát nem csak a szomszédság tartja össze, ám ezek a szálak sokszor pont az együttlakás eredményei), vagy a közös lakóhely, mely

¹ A Dzsumbuj elnevezés használata széleskörűen elterjedt, használják a médiában, a telepen ott dolgozó szociális munkások, az ott élők is. Mindemmellett a kutatás során felmerült a szó pejoratív tartalma is, egyik beszélgetőtársam pont emiatt sokszor az „Illatos út” meghatározással élt inkább a hely megjelölésével kapcsolatban. Tanulmányom során felváltva használom a telep és a Dzsumbuj kifejezéseket, az egyértelműség kedvéért, természetesen minden negatív tartalom „hozzáértése” nélkül.

létrehozta a közösséget, annak szervezőereje nélkül a múlté lesz csupán. Hogy azok a nehézségek, életkörülmények, konfliktusok, melyek az ott lakók életében gyakoriak voltak a következő lakhelyen is jelentkeznek majd. Hogy az emlékezetben hogyan marad meg az ottani élet, hogyan tagolódik esetleg korszakokra. Hogy a kiköltözők az új környezetet hogyan értékelik, változtat-e értékrendjükön; hogyan alakítják ki a szolidaritás csatornáit vagy kialakítják-e egyáltalán. Sok kérdés, melynek egy része még válaszra vár pont a „folyamatosság” miatt, más felvetett aspektusokat viszont megpróbálok megvilágítani a tanulmány során.

1.1. A kutatás fókusza

A változásokat nyomon követve kutatásom során a vizsgálat fókusza folyamatosan változott a kezdetektől, a környezetet és az akadályokat egyre jobban megismerve. Kiindulásként a telep életén belül elsősorban a gyerekek, a családok és az iskola kapcsolatában gondoltam mélyfúrást végezni. Kézenfekvőnek tűnt abból a kezdeti perspektívából, ahol nagyrészt az iskolával kapcsolatos konfliktusokat, problémás szituációkat ismerhettem meg a családlátogatások során, ahova a telepen dolgozó szociális munkást kísértem el. Bár szóba kerültek a helyzetből adódóan az oktatással kapcsolatos témák, vélemények, mégis úgy éreztem, hogy nem jutok közelebb azokhoz a válaszokhoz, amiből konkrétabb kérdések fogalmazódnának meg, illetve magukkal a gyerekekkel nem sikerült kapcsolatba kerülni, az ő élményeik, terveik, nehézségeik, stratégiájuk, hozzáállásuk hiányzott az értelmezéshez. Ezzel együtt világossá vált, hogy számomra a nőkn keresztül nyílhat rálatás a telep működésére, életére, ők azok, akik adott esetben hajlandóak interjút adni és nem is kerülök ettől nehéz helyzetbe, mivel a telepen a férfi-nő viszony erősen szabályozott, illetve „támadható”, ahogy ezt majd később láthatjuk. Így végül alapvetően ebből a női-anyai perspektívából mutatom be a következőkben a telep életét, a változás időszakában. Az esettanulmány tulajdonképpen egy utolsó pillanatfelvétel, ahogy ezt majd a városrendezéssel kapcsolatos részből láthatjuk.

A dolgozat a módszertani részen és szakirodalmi áttekintésen túl négy nagyobb fejezetre tagolódik. Az elsőben a Dzsumbuj történetéről lesz szó, a kezdetektől a

városrendezési stratégiáig illetve az ezzel kapcsolatos véleményekig, közbeékelve a lakások belső képének leírását, belehelyezve az ott élők helyzetét egyfajta történeti kontextusba, illetve némi ízelítőt adva a lakókörnyezetről. Már a történeti perspektívából láthatóvá válik a kitaszítottság, mely a lakókat közösséggé formálja, más erővel egyetemben, ezekről lesz szó a második részben. Ebben a két fejezetben jelenik meg erősen az átmenetiség, amit a felszámolás hoz. A harmadik fejezetben azokat a csomópontokat mutatom meg, melyek a beszélgetések során a női sorsokból kiemelkedtek, melyek számomra érthetővé váltak: ilyen a gyerekvállalás jelentősége és időzítése, a párkapcsolatok dinamikája és a gyerekneveléssel kapcsolatos nehézségek, amik a nők életének meghatározó szervezőerői. Az utolsó részben pedig olyan oktatással kapcsolatos intézményekről írok, ahova a *dzsumbujista*² gyerekek járnak, illetve egy olyat, ahova már nem, de ami elsősorban számukra lett létrehozva, mivel úgy gondolom, hogy ezek azok a színterek, ahol a telepen kívüli kapcsolatok, viszonyok kialakulhatnak, helyet kaphatnak, fontos színterek a lakók életében

1.2. Módszerek, a kutatás menete

Kutatásomat három éve, kisebb-nagyobb megszakításokkal végzem a terepen. A differenciáltabb megértés érdekében több oldalról és több szinten próbáltam közelíteni a telepen lakókhöz. A kutatás kezdeti fázisában sokszor elkísértem a Családsegítő Központ³ munkatársát családlátogatásra, melyet különböző ügyekben (főleg az iskolalátogatással kapcsolatban felmerült problémák okán) tett a házakban. Sok időt töltöttem a telepen működő Dzsumbuj Help Közösségfejlesztő Központ⁴ irodájába, ahol a helyiek mindenféle bajos hivatalos dolgaikat intézték, intézik (a központ időközben

² Belső kategória, melyet a telepen élők alkalmaznak saját magukra (a szövegben a fent látható módon jelölöm azokat a kifejezéseket, melyeket a telepen élők használnak, illetve hasonló módon és idézőjellel jelzem az interjúrészteteket)

³ A Ferencvárosi családsegítő Központ az önkormányzat szociális szerve

⁴ Az említett központ (rövidebb nevén Dzsumbuj Help) a telep problémáinak kezelésére jött létre 1997-ben, családgondozási és közösségfejlesztési feladatokra. Egy ideig óvoda is működött a régen az A épület földszintjén elhelyezkedő irodában, később csak különböző programokat, nyári tábort szerveztek a gyerekeknek, a felnőtteknek pedig munkaügyben illetve más szociális ügyekben nyújtottak segítséget (a hivatalos levelek írásától kezdve a börtönbe vagy iskolába telefonálásig). Ma az iroda elköltözött, a Dzsumbuj Help hivatalosan 2008. december 31.-n megszűnt, helyét a Dzsumbuj program vette át, ugyanazokkal a dolgozókkal, míg a telepet végleg fel nem számolják.

helyet változtatott, illetve megszűnt elméletileg, a gyakorlatban más struktúrában és más néven, de még ott dolgoznak a Help munkatársai). A munkatársakkal folytatott beszélgetéseim illetve az ott tapasztalt események sokat segítettek az interjúk során kialakított perspektíva árnyalásában. Voltam az iskolákban, ahova a legtöbb *dzsumbujista* gyerek jár, beszélgettem az iskolák tanáraival saját tapasztalataikról, illetve elmentem a régen Dzsumbuj Egyesület néven futó jelenleg Ferencvárosi Tanoda névre hallgató intézménybe, akik – ahogy a név is utal rá – korábban a telepen lakó gyerekek felzárkóztatását tűzték ki célul. Részt vettem két család, a IX. kerület Gyámügyi Csoportjánál megtartott védelembé vételi tárgyalásán⁵ is. Mindent összevetve sikerült nagyrészt végigjárni azokat az intézményeket, amik részt vesznek illetve befolyásolják a telepen élők életét, mindennapjait.⁶ Ezekon az interakciókon kívül interjúkat készítettem 30 és 50 év közötti nőkkel, akik sokáig éltek vagy még mindig a telepen élnek. Egy részük a telepfelszámolás miatt már nem az Illatos úton lakott, mások még csak várnak a költözésre.

Korábban azt gondoltam, hogy néhány módszer hatékonysága a kutatás szempontjából megkérdőjelezhető. Ma is úgy gondolom, hogy a megkérdőjelezhetőség megmaradt, de más utat nem nagyon tudok visszatekintve elképzelni, mint ahogyan végülis a kutatás lefolyt. Ilyen kérdés vagy kétség volt a Családsegítő Központ szociális munkásával való együttműködés, a családlátogatás és a védelembé vételi tárgyaláson való részvétel.

Kutatásom elején elengedhetetlennek éreztem, hogy valaki „bevigyen” a közösségbe, mert ismeretlenként egyedül megközelíthetetlennek tűnt a telep, ráadásul a Dzsumbuj Help dolgozói figyelmeztettek, hogy a lakóknak már elégük van az „*újságírókból és hasonlók*”, akik rövid idő alatt akarnak minél „szenzációsabb”

⁵ **Gyermekvédelmi törvény 68. § (1)** Ha a szülő vagy más törvényes képviselő a gyermek veszélyeztetettségét az alapellátások önkéntes igénybevételeivel megszüntetni nem tudja, vagy nem akarja, de alaposan feltételezhető, hogy segítséggel a gyermek fejlődése a családi környezetben mégis biztosítható, a települési önkormányzat jegyzője a gyermeket védelembé veszi. Ekkor szorosabb a családgondozás, gondozási nevelési tervet készít a családdal a családgondozó; egy év múlva felülvizsgálatra kerül sor, de lehet előbb is kezdeményezni, ha a helyzet javult, akkor a védelembé vétel megszüntetésére, ha rosszabbodott, akkor a gyermek kiemelésére tesz javaslatot a családgondozó.

⁶ Nem tartoznak ezek közé az olyan intézmények, melyek tartós, hosszabb idejű kiszakadást eredményezhetnek a telepről, mint a büntetés végrehajtás vagy az állami gondozás, amik bár egyfajta kollektív tapasztalatot képeznek a dzsumbujisták életében (saját, családi vagy baráti élmények miatt), de hatásukat a dzsumbujisták életére itt szeretném megjegyezni

híreket összegyűjteni, ettől még inkább az inamba szállt a bátorság, szükségem volt valakire, akit a helyiek már ismernek. Ezen kívül a gyakorlatban is nehezen tudtam megtalálni azt a pontot, azt a színteret, ahol a telepen élők megközelíthetőek. A közösség kifelé zártságot mutatott. Mindemellett később úgy gondoltam, hogy inkább „le kéne válnom” segítőmről, hiszen féltő, hogy ezáltal a lakók mint hatósági személyt vagy valami ahhoz hasonlót kezdenek számon tartani, belekerülök egy olyan keretbe, ami esetleg befolyásolja a beszélgetések során a válaszadást illetve már a beszélgetések kialakulását is. A kutatási terepen nem feltétlenül lehetséges függetlenül mozogni, bizonyos viszonyok kizárnak egyeseket kapcsolatokat miközben elősegítenek másokat, de azt gondoltam, hogy az „origómat”, a valahova tartozásomat valahogy a közösségen belülre kéne helyezni, hogy az azután hólabda módjára további viszonyokat illetve beszélgetési, megfigyelési lehetőségeket generáljon. Szociális munkás segítőm nagyon jó viszonyt ápol a telepen élő családokkal, optimális „bevezető”, „áthidaló” ember a közösség felé, azonban a feladatai közé tartozik az iskolai problémák esetében a szülőkkel való kapcsolattartás, ő javasolhatja a gyerekek intézeti nevelését, akár a túlzott iskolai hiányzások miatt is. Mindezt figyelembe véve veszélyesnek éreztem a válaszok torzulásának lehetőségét az iskolázással, iskolába járással kapcsolatos kérdések tekintetében, amire a kutatás során mindenképpen ki akartam térni. Eriksen a terepmunka módszerekkel kapcsolatban beszámol Gerard Berreman tapasztalatairól, aki számára kiderült indiai terepmunkája egy pontján, hogy tolmácsának a kasztrendszerben elfoglalt pozíciója miatt lényegesen torzítja a kutatást (vö. Eriksen 2006:44) Vagy egy másik, közelebbi példa lehet, amiről Nagy Péter Bagon végzett kutatása során beszámol: „Viszonylag gyakran látogatják a telepet különböző újságírók, szociológusok, védőnő, segítő szervezetek tagjai. Egy nap egy segítő szervezettől jött el két nő. Arra voltak kíváncsiak, hogy a telepen élő asszonyok megfelelő körülmények között tudják-e nevelni gyerekeiket. A látogatás után sokan nevettek egy asszonyon, aki sok mindent összehordott a segítőknél”(Nagy 2001:75).

Viszont az origó „belsővé tétele” nem sikerült. Miközben a mindennapi interakciókban nyitottak, akár kapcsolatkezdeményezőek voltak a lakók, például a buszmegállóban, a Help irodájában, de a telepen belül is, ha sikerült leszervezni egy interjút, megpróbálták elhelyezni (új munkatárs vagyok-e a családsegítőben, vagy egy ott lakó munkatárs, stb.), hamar beszédbe elegyedtünk, a helyzetből következően, rövid időre. Amikor viszont az interjúra került volna a sor, a közösség lezárta határait.

Sokszor már az első kérdésnél kategorikus volt az elzárkózás. Többször előfordult az is, hogy az előzőleg megbeszélte időpontot lemondták, vagy egyszerűen nem jöttek el, nem voltak otthon. Akikkel végül sikerült beszélni, említették, hogy nem én voltam az első kérdező, ő már bejáratott interjúadók voltak.

Először azokhoz az asszonyokhoz sikerült „bejutnom”, akik már nem a telepen éltek. Azt gondoltam (és gondolom még ma is az azóta szerzett tapasztalatok fényében), hogy ezek az emberek kikerülve a *dzsumbujista* lét „pezsgéséből”, a közegből, ahol állandóan volt valaki, akivel beszélgetni lehetett belekerülve egy másik közegbe, ahol már nem voltak nyitva az ajtók, esetleg jobban igényelték a beszélgetést magát, a (nehezen megszokható) egyedüllét felváltását, mint akik még a telepen laktak. Később sikerült olyan nőkkel is beszélni, akik még nem költöztek el, de minden interjút a „közvetítő szálon” keresztül sikerült megszervezni. Mikor egyedül próbáltam megkeresni valakit, „segítség” nélkül, elzárkózásba ütköztem. A szociális munkás segítségével az interjúk létrejöttén kívül a felmerülő kérdések értelmezésében, kiegészítő információk tekintetében szintén felbecsülhetetlen volt.

Lehetséges, hogy a telepre való beköltözés, az együttélés átjárhatóbbá tette volna a lakók és köztem, a „külvilág” közt lévő határokat. Ám ez már elméleti alapon is sok problémát vetett fel, megvalósíthatatlannak tűnt.⁷ Pedig az adott helyen eltöltött hosszú idő nyithatja meg az ott lakók felé vezető utat, és ezzel együtt segíthet felnyithatni a kutató szemét. „Ideális esetben a kutató addig marad a terepen, amíg úgy nem képes látni a világot, ahogy a helyiek látják. Még ha ez lehetetlen is, többek között azért, mert az ember nem képes teljesen megszabadulni kulturális gyökereitől, jó iránytűnek tűnik.”(Eriksen 2006:44)

A kutatási módszerekkel kapcsolatban a résztvevő megfigyelés terein túl is felmerülnek dilemmák. „A felhasznált módszereket hozzá kell igazítani a kutatott tárgyhöz, ennél konkrétabbat azonban nem lehet mondani.”(Eriksen 2006:42) Ebből a meglátásból kiindulva tulajdonképpen természetesnek tűnhet, hogy a kiválasztott

⁷ Egyrészt a lakások méretéből következően, a családok a jelenlegi körülmények közt sem tudnak minden esetben elegendő életteret biztosítani tagjaik számára, ezt a zsúfoltságot nem tartottam jó ötletnek növelni. Az önkormányzatot is meglehetett volna közelíteni lakáshasználati kérelemmel, ám ha ebben sikerrel is járok, nem tudtam felmérni, hogy ez mekkora ellenérzéseket gerjesztett volna (nekem van hol laknom a telepen kívül, sok lakónak viszont rendezetlen a bérleti szerződése, esetleg igényeltek, de nem kaptak lakást, stb.)

narratív interjútechnika bár előzetesen megfelelőnek tűnt, alkalmazhatósága a gyakorlatban megkérdőjeleződött az adott terepen, megváltoztatva az elemzés módszereit is.

A módszer előnye, hogy a strukturált illetve félstrukturált interjú előzetesen megfogalmazott kérdéseihez képest, melyek egyfajta rendet konstruálnak, a narratív interjú az élettörténet elmesélésére szólít fel – bizonyos témamegjelöléssel az elején. Mivel a történet indítása nem fókuszál egy témakörre meghagyja az elbeszélő szabadságát a gondolatmenet, az asszociációk és az időrendet illetően. „Amikor valaki mesél az életéről, akkor „történeti készletéből” válogat. Sőt, az emlékek között sajátos sorrendet alakít ki. Ez a sorrend fontos és kevésbé fontos emlékekből áll. (...) Előbbiekből következik, hogy az élettörténet nyitott rendszer, annak kronológiája, struktúrája csak a halál pillanatában fejeződik be” (Bögre 2003:156 idézi Denzin, Smith). A történetalkotást így azon események, élettörténeti fordulópontok strukturálják, melyek az interjúalany számára fontosak, ezekből áll össze a főnarratíva, egyfajta „palettát” kínálva. Ezen belül lavíroz az interjú második felében a kérdező, rákérdezve az elbeszélő saját szavaival bizonyos életszakaszokra vagy eseményekre, így nyervén részletesebb elbeszéléseket. Ezt a módszert szerettem volna alkalmazni a kutatás során, mivel úgy gondoltam, hogy így tudhatok meg a legtöbbet az adott keretek közt. Ám rá kellett jönnöm, hogy ezen interjútypus nem csak kulturális kompetencia (ahogyan erre egyik tanárom figyelmeztetett) hanem nagyban a környezet függvénye is. Először azt gondoltam, hogy saját otthonukban könnyebben megnyílnak az emberek, így nem próbáltam meg az interjúkat külső helyszínre szervezni, felajánlottam, hogy szívesen elmegyek az otthonukba beszélgetni a telepen, ha rábólintottak a felkérésre. (már azt nagyon nagy eredménynek éreztem, hogy valaki, aki még a telepen él, vállalja az interjút). Később kiderült, hogy nem feltétlenül könnyíti meg a beszélgetést az otthoni környezet, sőt. Az egyik esetben az anya kilenc gyerekéből – egy rövid időt leszámítva – négy otthon volt, a férjével egyetemben. Mivel egy szobakonyhás lakásban laknak, ez a tény nem csak azt akadályozta meg, hogy az asszony nyugodtan beszélhessen akár olyan dolgokról is, amit nem feltétlenül szánna a családtagjai fülének, hanem azt az elmélyülést is, amiben egy narratív interjú során az egyén szubjektív önértelmezését kialakíthatja (hiszen „sok esetben a kutatás szituációja teremti meg ennek az önkifejeződésnek a lehetőségét” /Bögre 2003:156/). Így ebben az esetben az interjú egy ponton átalakult félstrukturált formájúvá, betartván nagyjából a keretet, amit

a vezérfonal kínált a beszélgetés elején, ám a saját szavakkal való visszakérdezést elhagyva. Ilyen és ehhez hasonló nehézségek miatt néhány interjú formája kevert, így az elemzésben nem feltétlenül a narratív interjú elemzési eszközeire hagyatkozom majd, de megemlítek bizonyos észrevételeket, ami a narratív struktúra használata nélkül nehezen derülhetett volna ki.

1.3. Cigány vagy szegény? Cigány és szegény

Egy olyan kutatás, ahol a közösség rossz anyagi helyzettel illetve magas számú roma tagsággal is jellemezhető, óhatatlanul belekerül a „szegény kultúra” versus „cigány kultúra” elméleti keretbe, amit valahogy rendezni kell. A következőkben megpróbálom nagy vonalakban felvázolni az elméleti kereteket, majd meghatározom saját álláspontom a kérdéskörrel kapcsolatban.

Egy olyan telepet vizsgálva, ahol a lakosok nagy része romaként van számon tartva a többségi társadalom (mind a média, mind a velük dolgozó szociális szakemberek) által, egy csak a cigányságot kijelölő, a cigány kultúrára fókuszáló cím tűnhetne relevánsnak, ezáltal kijelölve egy értelmezési keretet, kérdéseket, lehetséges értelmezési módokat, adott szakirodalmat. Jelen esetben azonban nem maradhat ki a számításból a tény, hogy a vizsgált telepen a közösség nehéz anyagi helyzetű családokból áll, mutatja ezt a lakások önkormányzati volta, a segélyezés nagy aránya, a munkahelyek típusa, és ami fontos: az emberek beszélnek róla. Így tehát bekerül az értelmezésbe az elméleti vonal, melyet Oscar Lewis mexikóvárosi kutatása leírása során úgy fogalmaz meg, mint a szegénység kultúrája. Ez problematizálja a helyzetet, mivel bizonyos társadalomtudományos irodalmak erős összefüggéseket feltételeznek e két kategória („cigány”, „szegény”) között, illetve felcserélhetőnek tartják a kettőt vagy inkább bizonyos esetekben az egyik cím ráakódik a másikra, kiszorítva azt. Nézzük meg ezt konkrét példák alapján.

Oscar Lewis amerikai antropológus az 1950-es, 60-as években folytatott kutatást Mexikó City szegénynegyedében. A Sánchez gyermekei című művének előszavában Lewis megfogalmazza a szegénység kultúrájának körvonalait, jelezve már a kifejezés problémás voltát, ugyanakkor megvédve azt. „Vannak akik azt hiszik, hogy a

szegényeknek nincs kultúrájuk, ezért a *szegénység kultúrája* *contradictio in adjecto* számukra. S úgy vélik, a szegénységnek ez a fogalom bizonyos tekintélyt, rangot ad. Nem ez a szándékom. A kultúra embertani értelemben azt a kiformált életmódot jelenti, amit nemzedék nemzedéknek átörökít. (...) Valami határozott és kézzelfogható tulajdonsága is van: szerkezete, értelme és védelmi rendszere, ami nélkül a szegények bajosan élhetnének. Egyszóval életmód a szegénység, még hozzá nagyon is maradandó és állhatatos: családról családra száll a nemzedékek egymásutánjában”(1968: 20). A kutató szerint a gazdasági helyzeten túl jellemző még a „létért való örökös küzdelem, a teljes vagy részleges munkanélküliség, az alacsony bérek, a képesítéshez kötött munkák számtalan válfaja, a gyermekmunka, a tartalékok hiánya, a folytonos pénztelenség, az üres kamra és az a szokás, hogy apró tételekben veszik meg az élelmiszert, és napjában annyiszor mennek érte, ahányszor szükség van rá...”. A társadalmi és lélektani jellegzetességekhez hozzátartozik a zsúfolt otthon, a magánélet lehetetlensége, a bandákba verődés, az alkoholizmus gyakorisága, az erőszak sűrű alkalmazása viták során, tettegesség a gyereknevelésben, asszonyok verése, a nemi élet korai kezdete, időleges életközösségek és vadházasságok, anyák és gyermekek támasz nélkül maradása...”.

A magyar tudományos életbe a szegénykultúra fogalma Oscar Lewis hatására is került be, bevezetője Kemény István, kinek tanítványa, Solt Ottilia, aki szerint „egy sajátos kultúrát vagy életmódot képvisel, amely a maga egészében tér el a többi rétegektől” (Prónai 108-109 idézi Soltot). Ebbe a keretbe kapcsolódik be Ambrus Péter a Dzsumbujról vizsgálatával, aki a könyvében a családstruktúráról szólva ki is emeli, hogy azt a szegény életforma határozza meg, „a dzsumbujbeli családok a tradicionális (igaz, már eleve városi) szegény-család modellek mai változatai.” (Ambrus 2000:51)

Ez a megközelítés azonban egyfajta plusz tartalommal töltődik fel, ha figyelembe vesszük a szegénység kultúrájával kapcsolatban a szakirodalomban gyakran használt „underclass” fogalmát, mely egy osztályok alatti réteget jelöl, a szegénységnek olyan rétegét, akit a tartós munkanélküliség, az alacsony iskolázottság, a bűnözés és a tinédzserkori és házasságon kívüli terhesség jellemez (v.ö. többek közt Domanski 2001).

Ladányi János és Szelényi Iván vezették be az underclass fogalmát a cigányok meghatározásával kapcsolatos diskurzusba. Ez a fogalom szerintük speciális történeti gazdasági feltételek mellett alakulhat ki, Magyarországon a posztkommunista rendszer

átalakulása, a neoliberális gazdaságpolitika vezethet a kialakulásához. Az underclass fogalma egy olyan társadalmi réteget jelöl, ami már kiszorult a társadalmi hierarchiából (szemben az alsó osztállyal – lásd részletesen Ladányi-Szelényi 2003: 11-36), hagyományos kultúrájuk helyett a szegénység kultúráját „gyakorolják”, mely a többi tényezővel egyetemben e kirekesztett helyzet újrateremtésében vesz részt. Az underclass jellemzője a tartós munkanélküliség, a munkaerőpiacon kívül rekedés, a térbeli elkülönülés a többségi társadalomtól, akik a csoportot feleslegesnek, haszontalannak tartják, és a perspektíva, hogy a tagok gyerekei is nagy valószínűséggel ebben az osztályban maradnak. A szerzőpár szerint Magyarországon a cigányok underclassá válásának folyamata zajlik.

Ezekkel az elméleti irányzatokkal szemben kritikák is megfogalmazódnak. Prónai a *Kulturális antropológia és cigánykutatás* című művében a szegénység kultúrájának fogalmáról beszélve idézi Steinberget, aki szerint a megfogalmazás „...meghökkenően vonzódik a közhelyes sztereotípiákhoz, különösen, amikor ezt (...) bizonyos kisebbségi csoportokra alkalmazzák” (Prónai 1995:110 idézi Steinberg 1994:104).

Szintén a fent vázolt elméleti kerettel szemben lépett fel Stewart, mivel nézete szerint az „underclass” fogalom használatával csak a ténylegesen létező különbségek túlhangsúlyozása érhető el. A megközelítést, mely „szegénység kultúráját” fogalmaz meg, szintén problematikusnak tartja, mivel annak implikációja, hogy a szegényeket tulajdonképpen „a „valódi kultúra” hiánya jellemzi, hogy életük szervezetlen, és hogy gazdasági helyzetük megjósolhatóan meghatározza értékválasztásaikat.” Ehhez járul a szervezetlenség és a társadalmi értékrend toposza, mely kapcsán szóba kerül a kutatott telep is. „Jól illusztrálja ezt Ambrus Péternek a budapesti Dzsumbuj elszegényedett, kevert, roma és magyar népességéről szóló beszámolója, ahol "a szegények életének legjellemzőbb jegye mindenfajta stabilitás hiánya" (1988: 78). Csakhogy lehet, hogy ami valakinek rendetlenség, az valaki másnak rend” (Stewart 2001).

Hasonló nehézséget fogalmaz meg Williams a cigányokról szóló tanulmányok beszédmódjával kapcsolatban: „Ha viselkedésük különlegességét hangsúlyozzuk, azt kockáztatjuk, hogy másságuk egzotikusnak vagy archaikusnak tűnik, hogy távoli népeknek állítjuk be őket, és nem mutatjuk meg, hogy az a világ, amellyel ők szembenéznek, egyben a mi világunk is. Ha közelségüket hangsúlyozzuk, félő, hogy különbözőségük szakadárságnak (lázadó vagy ellenkező cigányok) vagy

fogyatékoságnak (társadalmilag visszamaradott cigányok) tűnik – mintha a „deviancia fogalmát azért találták volna ki, hogy ezt a két dolgot egyesítse – , így nem derítve fényt identitásuk dinamikus dimenziójára...”Itt is láthatjuk (ahogy az a cigányság vagy szegénység kultúrája dilemmával is felvetődik), hogy ha egy nézőpontot előtérbe helyezünk, akkor egy olyan „látszólag természetes koherenciájú és kompakt értekezés” alakulhat ki, mely aztán ellehetetleníti más nézőpont figyelembe vételét, így a teljesebb kép kialakítását is (Williams 2000:268-269).

Ez utóbbi gondolatok fényében a „kijelölő szerepet” nem vállaltam a kutatás során, ugyan kutatásom fókuszában eredetileg cigányok állnak, és mint említettem, sok jelenség megegyezhet a szegénység kultúrájának meghatározásával. Bizonyos elbeszélésekben előkerült a cigány lét, a cigány tematika, másokban pedig nem. Beszélgettem olyan asszonyokkal, akiket a „kívülről” cigánynak vagy félig cigánynak mondtak, a saját elbeszélésében viszont nem, vagy csak valami egészen apró utaláson keresztül jelent meg a cigány lét, önmaga megkülönböztetése a „magyaroktól”. Beszélgettem másokkal, akik egész kategóriarendszert állítottak fel saját cigányságukat más cigányságokkal illetve a „nem-cigánysággal” összevetve. Az általános iskolában, a tanárokkal a *dzsumbujista* gyerekekről beszélgetve azonnal a cigányság került előtérbe, „cigány” és „nem cigány” kategóriákkal beszéltek el a fennálló helyzetet, nem pedig „dzsumbujista” és „nem dzsumbujista” kategóriákkal. Mindezt számba véve az értelmezésben is az elbeszélésekből indulok ki.

2. Múlt és jelen

A telepről a nyolcvanas években készült egy átfogó felmérés Ambrus Péter vezetésével, aki a tapasztalatokat összegyűjtő *Dzsumbuj. Egy telep élete* című könyvet is jegyzi. Ritkán adatik meg a szerencse, hogy a kutatott közösségről rendelkezzen az ember egy társadalomtudományos leírással. Ennek fényében a múltra való reflexió lehetősége is megadatik, ami fontos lehet az átalakulás szempontjából is, hiszen a kezdetektől bemutatja a telep történetét, a különböző korszakokat, így valamelyest rávilágít arra, milyen lehetett az az „aranykor”, amire a beszélők utaltak helyenként, „mikor még béke volt”, „*még parkosított volt a kert, padokkal, játszótérrel*”, mikor még „béke volt a lakók és a külvilág között”.

Ambrus könyvén kívül Kecskés Éva jegyez egy nagyon érzékeny és érzelmes, szubjektív leírás a telep mindennapjairól, amit 2005-ben adtak ki. A szerző korábban évekig a telepen működő családsegítő központot vezette, így a mindennapi tapasztalatok, óriási háttértudás érződik a személyes beszámoló mögött. Ezekon kívül újságcikkek foglalkoznak főleg a teleppel, olyan kisebb témákra koncentrálnak, mint a nyomor és igazságtalanság a telepen élőkkel szemben, vagy a városrehabilitáció. Forrásként így a telep történetével kapcsolatban Ambrus és Kecskés könyveit használtam fel. Lássuk tehát, hogy honnan indult az a jelenség, melynek nemsokára véget vet a telepfelszámolás, hogy milyen közös vonásokkal rendelkezhetnek belülről a lakások és hogy hogyan is zajlik a végjáték, milyen koncepciók, nyomvonalak mentén történik a felszámolás.

2.1. Történelem, kontextus

A Dzsumbujra legtöbbször „nyomornegyedként” vagy „gettóként” hivatkoznak a médiában, de akár tudományos munkákban is⁸. Ambrus szerint a lakók már kezdetben is „mint társadalmilag nagyrészt homogén, hasonló normákkal és értékrenddel rendelkező, most létrejött, de máris szegregált populáció” jelentek meg (2000:53). Ezzel

⁸ Lásd például Figyelő 2006/2 A bontás ára, vagy Gyukits tanulmányában: „Azért döntöttünk a Dzsumbuj mellett, mert itt gettószerű elkülönülésben él a népesség.”(2003:63)

együtt a régi lakók elbeszélésében sokszor előjön a „fényes múlt”, amikor még csúszdák és padok voltak a parkosított udvaron, rendezett volt a kép. Aki a kilencvenes évek előtt költözött oda, esetleg idősebb harminc évesnél és ott született, azoknál hamar előkerül ez a történeti választóvonal, ami után kialakult a jelenlegi állapot vagy elmúlt a „jó világ”. A változásokat általában összekötik azzal a ténnyel, hogy abban az időben sokan költöztek be a telepre, főleg vidékről. Nézzük meg a történetet a kezdetektől.

A két világháború közt nagyon nagyfokú szegénység kezelésére épült az Illatos úti telep, 1937-ben adták át a három házpárt a Gubacsi út és az Illatos út kereszteződésénél. Az épületek nyújtott téglalap alakúak, négy emeletesek, egymással szemben helyezkedik el két tömb, melyet közös lépcső köt össze középen, a függő folyosók szembe néznek egymással. A lakások fülkepárokban állnak össze, két lakás nyílik egy fülkéből, valamint a közös vécé.

A telep kialakításakor a négy gyermekes, munkahellyel rendelkező családoknak utalták ki az előző telepekhez képest alig valamivel jobb életfeltételeket biztosító 28 négyzetméteres lakásokat, melyekben egy konyha és egy szoba található. A két helységet elválasztó falat később építették be. 1940 körül a 426 lakásban körülbelül négyezren éltek. 1970-ben az egyre növekvő családok, ahol már több generáció élt együtt – már az ötvenes években három vagy négy generáció lakik egy lakásban - feltörték a mosókonyhákat, amiket ezután az önkormányzat kiutalt lakásnak, a közös fürdőszobákkal együtt, így növelve az egyébként is nehezen elviselhető népsűrűséget. Ambrus Péter írása szerint a telepen lakókat a Dzsumbuj elnevezés megbélyegezte, lakóhelyük pusztasága ténye mindnyájukat egységesen megvetett és kizárólagos kisebbségi létbe kényszerítette, ami rövid időn belül alapélménnyé vált, megteremtve az ellenséges külvilág és az ott lakók szembenállását. A túlszűfozottság, a hely szűke, ami magával vonta az állandó nyilvánosság előtti életet - mivel a háztömbök merőlegesek az utcára, így onnan is figyelemmel kísérhetik a telepen lakók életét akár vadidegenek is, hiszen az élet egy jó része a lakások mérete miatt a függő folyosókon vagy más kinti tereken zajlott – állandó feszültségforrást jelentett az ott élőknek (v.ö. Ambrus 2000:5-23). „A lakótömbök építészeti megoldásai is abba az irányba hatnak, hogy az itt lakók ne tudjanak úgy elkülönülni, mint például egy szokványos panel lakótelepen élők” (Gyukits 2003:64).

A zsúfoltsággal és az emiatt kialakuló feszültséggel kapcsolatban E. T. Hall könyvében idéz egy kutatást, amit a Chombard de Lauwe házaspár készített, miszerint

ha valahol 8-10 négyzetméternél kisebb hely jut egy főre egy a lakótérben, akkor a szociológiai és testi beteges tünetek megduplázódnak a lakók arányához képest. Szintén ehhez kapcsolódva Kecskés Éva beszámol arról az észrevételéről, amit munkatársaival tettek: ha esik az eső, a telep élete felbolydul, hamarabb kialakulnak konfliktusok, hiszen a használható tér a lakásokra korlátozódik, növelvén így a feszültséget.(Kecskés 2005:13)

1974-ben megkezdődik egy kiköltöztetési folyamat, mely során a nagycsaládosok nagyobb lakásokba költözhetnek a Dzsumbujon kívül. „Helyükre vagy az egy lakásban lakó Dzsumbujos generációk költöznek be, vagy új többgyerekes családok jönnek máshonnan”(Ambrus 2000:21). Lassan a „régik” lakók kisebbségbe kerültek, „nem csak életformájuk pusztulását siratják, de még megérhették azt is, hogy az új jövevények most már a telep falain belülre is elhozták a külvilág előítéleteit. A régi dzsumbujisták egyre idegenebbül érzik magukat eddigi otthonukban” (Ambrus 2000:23). (Ez a régi lakó – új lakó dichotómia máig megmaradt, ahogy ezt később látni fogjuk.)

Ma már nem annyira súlyos a túltelítettség, mint régebben volt, sok lakást lezártak, 2005 óta folyik a tömbök kiürítése, a lakók kiköltöztetése (más önkormányzati bérleményekbe), a telep felszámolása. Ezzel együtt a feszültség is nyilvánvalóan csökken, a térhasználat szempontjából viszont megmarad a külső terek fontossága, még ha kevesebb ember is jut erre a terre. A térhasználatához kötődik a kapcsolatok intenzitása vagy inkább az az alapvető élmény, hogy egyrészt a telepen „kiabálás” van, másrészt ha esetleg szükségük van valamire, akkor „megadják”, lehet számítani a szomszédokra, „nincsenek úgy bezárkózva”. Ez is jellemző maradt a lakók számának csökkenése ellenére.

Visszakanyarodva a múltba, a nyolcvanas évek második felében zajlott egy nagyobb beköltözési hullám, négy évig háborítatlanul költözhetnek be vidékről a jobb élet reményében felköltöző roma családok Borsod, Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár megyékből. Azelőtt nem volt jelentős a cigányok aránya a telepen belül. Az első beköltözési hullámot továbbiak követték. 1988-tól kezdve nagyjából négy évig a beköltözők szinte automatikusan megkapták a bérleti szerződést. Erre az időre utalnak a „régik” lakók, mint a változások kezdőpontja. Mikor 1992-ben megkezdődött a lakások „kezelése”, elkezdődött az újonnan érkező önkényes lakásfoglalók kilakoltatása, akik újra és újra visszaköltöztek, nem fizetve sem lakbért, sem gáz vagy villanyszámlát, bár

használták a szolgáltatásokat (vö. Garamvölgyi é.n.). Volt idő, mikor a lefalazott lakásokat az önkormányzat által szerződötett őrző-védő szolgálat felügyelte. Nagyjából ez az a pont, ami sok beszélgetés során megjelent, mint a változások kezdete, ami elválasztja a „szép időket” a lepusztultságtól, a telep rosszhírű voltától.

Gyukits tanulmányában úgy jellemzi az itt élőket, mint akik jól ismerik egymást, sokszor rokoni kapcsolat is van köztük, „ami azzal magyarázható, hogy az északi régió bizonyos településeiről költöztek ide, például nagyon sokan Sajószentpéterről érkeztek.”(2003:64). Hasonló ez a Willam Foote Whyte által vizsgált „utcasarki társadalomhoz”, ahol a főként olaszok által lakott negyedben „a bevándorló közösség elsősorban a család, másodsorban pedig a földik csoportja körül szerveződött” (1999:15).

Ma a bontás miatti kiköltöztetések eredményeként nagyjából 400 fő él a Dzsumbujban, nagy százalékban romák. A három közül az egyik épület, a Gubacsi úthoz legközelebb eső elvileg már teljesen ki van ürítve, egy család költözik még a napokban, a lakások le vannak zárva. Ennek az épületnek a földszintjén volt a kisbolt, a kocsma és a Dzsumbuj Help irodája is, ezek is mind bezártak. Az illegális beköltözések már nem annyira jellemzőek, mivel látszik már a vég. A lakáscserék a legfelső emeletről kezdődnek, most a B épületen a sor. A tervek szerint 2010-re felszámolják az egész telepet. Erre még bővebben kitérünk a városrehabilitációt tárgyalva.

2.2. A lakások

Az iker-tömbök az utcára nagyjából srégen merőlegesek, az A épület (ez esik legközelebb a Gubacsi úthoz) oldala egészen a járdánál kezdődik, míg a C épület eléréséhez át kell vágnunk egy beton focipályán, ha az Illatos útról akarjuk megközelíteni. Bár a különböző lakások folyosói fala mindenféle eltérő színűre van festve, belépve a lakásokba mindenhol azonos térszerkezettel találkozunk, a fülkepár előteréből a konyhába lépünk, melyből nyílik a szoba. A már említett konyha és szoba közti fal egy lakást kivéve minden általam látott lakásban megmaradt, így szükség esetén két külön teret lehet létrehozni a lakáson belül. A „csatolás” fogalma azt az esetet jelöli, amikor az egy fülkepárba tartozó két lakást egy család megkapja használatra és

összenyitják, így kialakíthatnak fürdőszobát, vagy megoldódhat a különböző generációk vagy család részek együtt lakása.

Ambrus könyvében arról számol be, hogy az egy nagy családok által lakott lakások összessége valamiféleképpen hálózatot alkot, közös térré áll össze. „Egy-egy család tagjainak a mikro- (cselekvési) közege térben meglehetősen kiterjedt. Miután a lakások alkalmatlanok arra, hogy azokban akár csak három ember is önálló életet élhessen, ez már önmagában sem lehetne egy egész család számára megfelelő élettér. (...) Valójában egy-egy család által lakott összes lakás lesz az adott család mikrokörnyezete” (Ambrus 2000:56). Ebből a mikrokörnyezetté alakulásról csak pillanatokat láttam a családlátogatások során, sokszor előfordult, hogy egy anyukát (és az éppen óvodában vagy iskolában nem lévő gyerekeit) nem saját lakásában sikerült megtalálni hanem testvérénél vagy más rokonánál.

Fürdőalkalmatosság több helyen is be van szerelve, akár egy kád a konyhába – térben leválasztva vagy egyszerűen betéve válaszfal nélkül– vagy egy zuhanyozófülke formájában. Így a lakáscserékhez vagy leadásokhoz közeledve is fontossá válik ez, megemeli ugyanis a lakás értékét, ha „bent van a víz”.

Vannak vonások, amik akár változó formában vagy mértékben, de sok dzsumbujbeli lakásra általánosan elmondhatóak, jellemzőek. Ilyen a szűk helyből adódó eklektikus berendezés (a mosógép kerülhet a szoba sarkába az ágy és a szekrény közé, a vizesblokktól távol), az ágyak, kihúzható kanapék dominanciája, amiből láthatóan nem feltétlenül jut egy saját egy emberre. A szekrénysor jellegzetes eleme a lakásoknak, egy gyakorlatilag mindenhol be van építve, van üveges és zárt része is. Itt a porcelánfigurától vagy pohárkészlettől a használati tárgyakon át a plüssállatokig minden megtalálható. A szoba ezen pontján foglal helyet általában a tévé, ami szintén minden lakásban megtalálható és gyakorlatilag állandóan be van kapcsolva. Mintha a lesötétített ablakokat helyettesítené, ablakot nyit a világra. Az itt élők sok esetben innen szerzik az információikat a világról, legyen szó akár munkakeresésről (bár ez azért ritka, de előfordul) vagy a közbiztonság állapotáról.

Tanulásra alkalmas íróasztalt nem láttam a látogatások során, vagy olyan alkalmatosságot, ami segítheti a tanulást, a konyhában is inkább pult a jellemző, esetleg egy kisebb asztal, vagy dohányzóasztal található a szobában. Az asztal mellett a könyvek, könyvespolc is - inkább hiányként van jelen, nincsen hely, sem nyugalom hozzá. A szomszédok, ismerősök, barátok nagyjából jelzés, kopogás nélkül járnak át

egyik lakásból a másikba. Az ajtók általában nyitva állnak, de ha nem, akkor is bárki bejöhet, bár a kapcsolatteremtéshez nem kell feltétlenül belépni a térbe, sokszor inkább átkiabálnak emeleteket. Ezzel a nyitottsággal ellentétes érzést kelt ezzel a mindenhol jelenlévő rácsozat, mind az ajtókon, mind a folyosóra néző konyhai kis ablakokon. A házból kifelé néző, a szobákban lévő ablakokon nincs rács, általában el vannak függönyözve, így nappal is sokszor félhomály uralkodik.

2.3. Városrendezés, telepfelszámolás

A folyamat, mely a telep jelenét befolyásolja és a története végére pontot tehet, az évek óta zajló város rehabilitáció, aminek keretében a telep felszámolásra kerül. A városrendezésről szólva Aczél a Belső-Ferencváros rehabilitációjával foglalkozó tanulmányában kétféle városrendezési beavatkozás típusát mutat be. Az egyik a szociális rehabilitáció, mely esetben a lakók életkörülményeinek javítása a cél, így a programcsomagot részben vagy teljes egészében az ő igényeik alapján állítják össze. Ebben az esetben a városrendezési, városképi és egyéb szempontok háttérbe szorulnak. A másik típus a városrendezési indíttatású rehabilitáció, amikor az adott terület megújításának legfontosabb indoka a városkép vagy területrendezés „amely egy nagyobb közösség (város, nemzet akár az egész emberiség) szempontjából fontos, és ehhez képest másodlagos szempont az adott területe élők szándéka” (2006:4).

A Dzsumbuj telepfelszámolása egyértelműen a második kategóriába sorolandó. Tulajdonképpen a tereprendezés a legtalálhatóbb kifejezés, mivel a lakosokat elköltöztetik az adott helyről, az épületet pedig lebontják, a tervek szerint (ahogy ez például a Ferencvárosi Önkormányzat honlapjáról is kiderül). A munkálatok már évekkel ezelőtt elkezdődtek, 2009 márciusában a három épületből az egyik gyakorlatilag üres, a másik kettőből is elkezdtek már kiköltöztetni a családokat. A lakóknak a Dzsumbujbeli lakásuk méretének nagyjából megfelelő (van, hogy annál egy fokkal nagyobb) lakásokat ajánlanak fel, cserére. Ez az első pillantásra igazságos hozzáállás rejt magában buktatókat, ilyen például egy kilenc gyermekes család esete, akik tartozásaik miatt korábban nem igényelték a „csatolást”, így a mostani szobakonyhájuk helyett is hasonló méretű lakást ajánlanak nekik. Ráadásul a felszereltség sem feltétlenül jobb. Az

édesanya elmesélte, hogy már két lakást látott, az egyikben volt egy kis fürdőszoba, a másikban a folyosón volt a vécé, azaz komfort nélküli szobakonyha volt, ezt a gyerekek miatt nem akarja elfogadni.

Másik lehetőség – a lakáscsere mellett - a telep elhagyására a bérleti viszony megszüntetése, ez esetben a lakók kézhez kapnak 2-3 millió forintot (ha a víz be van vezetve a lakásba akkor 5,2 milliót), amiből Budapesten nagy eséllyel nem tudnak lakást vásárolni. Viszont akinek valamilyen rendezetlen hátraléka van, az egyik lehetőséggel sem élhet, a kilakoltatást kockáztatja. A felajánlott lakások elhelyezése változó, van, aki a környéken, akár alig egy buszmegállányira kapott lakást, mások még a kerületet is elhagyják, így – ebből a szempontból - érvényesül a Ladányi által szorgalmazott „antiszegregációs” szemlélet, azaz annak elkerülése, hogy ezek a koncentrált szociális, lakóhelyi, etnikai hátrányok más helyre tevődjenek át változatlan formában.

A városrehabilitációval előkerültek radikális vélemények a telep létezésével kapcsolatban. Ladányi például úgy vélekedik, hogy a telepet eleve „bűn volt megépíteni”. A környékbeli gyárak, üzemek megszűnésével a munkanélküliség, a szegénység, ezáltal a kirekesztettség is csak mélyült, a kezdeti átmeneti szállásból mára etnikai gettóvá, „városi dzsungellé” vált a telep. „A Dzsumbujt nemcsak hogy gazdaságosan felújítani nem lehet, de vele kapcsolatban még rehabilitációról, mi több, "szociális rehabilitációról" is csak igen nagy adag cinizmussal lehet beszélni” (vö. Ladányi:2005a).

A szerző egy másik cikkében felhívja a figyelmet a városrehabilitáció potenciális veszélyeire is. A főváros más részén korábban véghezvitt városrekonstrukció során „az eldózerolt városrészek többé-kevésbé szervesen kialakult társadalma is a „szanálás" áldozatául esett, szétszakadtak a helyi szolidaritási viszonyrendszerbe tagozódott szegénység lokális kötelékei, és mindezt nem valami korszerű és fenntartható struktúra váltotta fel” (Ladányi:2005b).

A telep médiajelenléte nagyrészt a városrehabilitáció témakörére koncentrálódik. A cikkek különböző határidőig különböző végcélokat ismertetnek, ennél sokkal többet az ott lakók vagy az ott dolgozók sem tudnak. Csak ízelítőként: A Hírszerző portálnak 2007 januárjában a polgármester azt nyilatkozta: „kizárható, hogy a jövőben lakóövezet legyen” a terület. Az önkormányzati hírek közt több önkormányzati portálon megtalálható egy cikk, miszerint: „Lakóparkká alakítja át Budapest egyik leghírhedtebb

nyomortelepét, az Illatos út – Gubacsi út sarkán álló Dzsumbujt a ferencvárosi önkormányzat.” A bontás elkezdésére és annak várható ütemére is több variáció van. A különböző hírforrások információi abban megegyeznek, hogy az önkormányzat évente maximum 20 lakást tud kiutalni cserére a telepen élő családoknak, így a telep kiürítése akár évekig is elhúzódhat még. „A polgármester úr azt is kifejtette, hogy csak hosszabb idő, mintegy tíz év alatt tervezik a Dzsumbuj felszámolását. Ez azért ad nyugtalanságra okot, mert a tapasztalatok szerint a Dzsumbujnál sokkal konszolidáltabb telepek felszámolása is a megürült lakásokba való illegális beköltözésekkel, a lakások vandalizálásával, az erőszak és az önkényeskedések eszkalációjával járt.” – írja Ladányi János 2005-ben. A félelem – úgy tűnik – alaptalan volt, végső soron. A telepen dolgozó szociális munkások véleménye szerint is nyugodtabb az élet mostanában, a problémás családok elköltöztek. A Dzsumbuj Help megszűnt 2008 végén, helyette most az intézmény munkatársai Dzsumbuj Program cím alatt dolgoznak az Integrált Városfejlesztési Stratégia részeként (amit egy szakértők által megfogalmazott anti-szegregációs vélemény alapján készítettek illetve pályáztak meg, ahogy ez a Ferencváros Emberi Jogi, Kisebbségi, Civil Szervezeti és Egyházi Bizottság 2008. május 6.-i ülésének jegyzőkönyvéből kiderül), amiről tulajdonképpen kevés információjuk van. „Hova költöztek a lakók? Minden egyes lakóról tudjuk, hogy hova költöztek” – idézet az előbb említett jegyzőkönyvből, a polgármesteri hivatal egyik munkatársától. A Dzsumbuj Help korábbi dolgozói ezzel szemben csak abban az esetben tudják, hogy hol kaptak lakást a kiköltözők, ha azok megosztják velük. „*Hogy adjak át esetet ha azt sem tudom, hogy hol kapnak lakást?*” kérdezi az egyik dolgozó. Beszélgetésünk során megosztja véleményét, miszerint bizonyos családoknak „annyi a gondjuk, hogy itt laknak”, ezen tehát a költözés, a kiemelés segít, mások viszont komoly nehézségekkel küzdenek, „*nagyon problematikusak*”, ahol a segítségre nagy szükség van. Ezek a családok nagy valószínűséggel megsínylik majd a változást, ami során nem csak a védőhálót jelentő szomszédságot veszítik el, hanem a bejáratott segítségkérési útvonalak egy részét vagy egészét is.

A nehéz körülmények ellenére a lakók, akikkel beszélgettem, szeretik a telepet. Aki már elköltözött, visszavágyott, visszajárt, aki pedig még ott lakik, előre vetítette aggodalmait a költözéssel kapcsolatban: „*Úgy mindenki úgy mind megvan. Ha valami baj van, vagy mittudomén mi. Hát nem baj, ha nincs nekik valamijük, akkor. Kérnek, vagy kérünk. Bejönnek, nincs egy kávéd. (...) Beszélgetünk nyáron. Akkor ugye a*

lépcsőn ki szoktam ülni. Jönnek, beszélgetünk. Másutt már nem lesz az. Mindenki úgy be van zárkózva.” A szociális szakma más véleményen van, illetve nem jelenik meg az együttlakás pozitív oldala, a lakók véleménye, csak a „nyomor felszámolása” érvrendszer, mást ugyanis képtelenség csinálni. Ezt a véleményt tükrözi a média is: „A Dzsumbuj Help többéves, szakmai körökben elismert tevékenysége bizonyította: a telep nem kezelhető a közösségfejlesztés eszközeivel. Más megoldás nem marad, mint elbontani az egészet, és ipari területként hasznosítani”(Figyelő 2006/2).

A felszámolással illetve az antiszegregációs tervekkel kapcsolatban felmerülnek kérdések. Hogy hogyan él tovább, tovább él-e ez a közösség, melybe tartozni egy igen erős stigma hordozását, marginális helyzetet, megbélyegzettséget is jelent, ugyanakkor – főleg a múltra utalva felfedezhető ez a vélekedés – valami etnikumokon felül álló összetartást, harmonikus együttélést, békét, biztonságot is jelöl. Javulnak-e a lakók életkörülményei, esélyei akár egy jobb állásra, akár a harmonikusabb, nyugodtabb életre, kiegyensúlyozottabb családi életre (a telep és a családi élet összefüggéseit később részletesen tárgyaljuk), iskolai sikerekre, vagy a családok magukkal viszik nehézségeiket, a helyváltotatáson kívül minden marad a régiben. Ezek a kérdések a kutatás egy lehetséges további irányát, későbbi fejezetét jelölik ki.

3. Közösség innen és túl

A telep vizsgálatával kapcsolatban felmerül a kérdés, hogy az együtt lakók összességét mennyire lehet közösségként kezelni. Bár sok szempontból sokféle ember él a Dzsumbujban, ha a „tartalomról” a csoportra ható erőkre irányítjuk a fókuszot, láthatóvá válnak olyan kényszerek, folyamatok, melyek a lakókat egy csoporttá „rántják össze”. A következőkben az elméleti perspektíván túl lakók elbeszélésén keresztül próbálom megmutatni azokat a dinamikákat, melyek belülről illetve kívülről hatnak, melyek „kitermelik” a *dzsumbujistákat*.

3.1. Dzsumbuj, mint közösség

Robert Brubaker tanulmányában, melynek témája az etnicitás és az etnikus csoportok, javasolja, hogy a csoportokat ne eleve létezőként, állandóként, tartós képződményként kezeljük, hanem a csoportképződés illetve a létezés, mint esemény kerüljön a vizsgálat fókuszába. Ezáltal lehetőség nyílik a csoport és a kategória fogalmak közötti különbségtételre, viszonyuk problematizálására. „Rákérdezhetünk egy adott kategória csoportként létezésének fokára egy adott környezetben, valamint azokra a politikai, társadalmi, kulturális folyamatokra, amelyeken keresztül a kategóriák csoportként kezdenek létezni” (Brubaker 2005).

A Dzsumbujt a folyamatokat vizsgálva részben környezete formálja közösséggé azáltal, hogy tagjait mindenekelőtt lakóhelyük alapján tartja számon, amit pedig egyértelműen elítél. Erről a kezdetektől stigmatizált létről a következőkben bővebben beszélünk.

Egy másik kényszer a térszerkezet, melyben az élet megvalósul, a kapcsolatok létrejönnek - amiről már kiderült, hogy nem az elkülönülés irányába hat. Ambrus a telep szerkezetével magyarázza azt a sajátos helyzetet, hogy a lakók magánszférája minimálisra csökken és ezzel párhuzamosan kialakul egy nagyon erős másokra figyelés, a társas tevékenységek iránti szükséglet nagyfokúvá válik. „A telep – mint csoport – kohéziója (azaz a „mi tudat”) a külvilággal szemben igen erős, és állandó a törekvés arra, hogy a külvilág okozta réseket betömjék. Ebbe az értelemben a Dzsumbuj egy olyan zárt világ, amelyen belül az emberi kapcsolatok rendkívül nyitottak, és az

emberek annyira szorosan egymásra utaltak, hogy maga ez az egymásra utaltság az én szerves részévé vált. Úgy tűnik, hogy miután a magánélet bizonyos zártságáról kényszerből lemondtak, a telepi életet zárják el a külvilág elől, azaz a telepi élet lesz a magánéletük” (2000: 30-31). Így tehát maguk a lakók teremtik meg és tartják fenn – ugyan a térszerkezet kényszerének közbejátszásával – a határt maguk és a „külvilág” között.

Brubaker pontos definíciót ad a csoportra vonatkozóan: „...csoport alatt olyan lehatárolt közösséget értünk, amelynek tagjai kölcsönösen hatnak egymásra, kölcsönösen felismerik egymást, egymásra orientáltak, hatékonyan kommunikálnak, szolidaritást éreznek egymás iránt, kollektív identitással rendelkeznek és képesek összhangban cselekedni...” (Brubaker 2005). Ebben a keretben a Dzsumbujban élő embereket - illetve azokat, akik már nem laknak ott, de hosszú időt töltöttek a telepen - tekinthetjük a fent említett kritériumokat figyelembe véve csoportnak. Igazolódik ezzel Barth meglátása is, aki szintén az egyes csoportok közti határokra és határképző mechanizmusokra hívja fel a figyelmet, mivel szerinte „az etnikai csoportok és ezek jellemzői mindig sajátos interakciók, történelmi, gazdasági és politikai körülmények között jönnek létre; más szóval mindig rendkívül szituáció függőek, nem pedig „eleve adottak”.” (Barth 1996).

Eltérőek lehetnek természetesen a szolidaritás szintjei, lehet változó a kohézió, történetileg és etnikus alapon is. A beszélők több alkalommal felrajzoltak választóvonalakat, megkülönböztették magukat a „más” cigányoktól, a „bűnözésből élőtől”, a „nem cigánytól”, máskor mégis felmerült a *dzsumbujista* kategória, mely minden ott lakóra kiterjedt, amit egyfajta kölcsönös szolidaritás tart össze, illetve a kívülről érkező előítéletek, melyek a csoportot egyként kezelik. A következő részben a lakók elmondásain keresztül próbálom megmutatni ezt az összekötő szolidaritást, részben történeti perspektívában ágyazva; a stigmatizáltság élményét, ami szintén centripetális erőként hat; majd a választóvonalakat, melyeket néhányan a Dzsumbujon belül rajzoltak.

3.2. Szolidaritás

Kapitány és Kapitány *Túlélési stratégiák* című művükben a válsághelyzetek kezelési módjai közt első helyen említik a kooperációt, a szolidaritást, a közös sorsot és a közösség erejét, melyek segítik átvészelni a nehéz időket (2007:13). A Dzsumbujban élők helyzetét is lehet a válsághelyzetekhez hasonlítani az erős szegregáció és a nagyfokú szegénység miatt.

„Amikor idejöttünk akkor még nagyon szép volt az Illatos út, még nem is az volt a neve hogy Dzsumbuj, nem volt híre, akkor parkosították. Akkor még ilyen, hogy feltörték a lakásokat meg hogy beköltöznek, ilyen nem volt. (...)Vegyesen laktak, magyar cigánnyal lakott együtt, nagyon megértették egymást, az ajtót nyitva hagytuk, senki nem ment be, senki semmiért, nem nyúlt, tisztaság volt, házmester volt, fegyelem volt.”(...)
„Olyan nem volt, hogy most cigány ne lakjon a magyarral. Cigány volt a férje, vagy a nő volt cigány, paraszt volt a férje, így laktak. Úgyhogy összetartás volt.”

Fent idézett beszélgetőtársam 1982-ben költözött a telepre. Beszélgetésünk során a kezdeti állapotokat szembe állította a jelenlegi helyzettel, a nosztalgikus múltat egy komorabb jelen követte elmondása szerint, ahol a szolidaritás már nem jelenik meg, nem úgy, mint régen. *„Változnak az emberek, egyre inkább húzódnak egymástól el, nem olyanok mint régen voltak. Mert régebben, ha volt az embernek 500 forintja, egymással megosztotta. Most meg jóformán azt sem mondják, ha bemegyek, igyon egy kávé. (...) Nincs olyan összetartás, nem bántik úgy egymást, csak már nem olyanok mint régen voltak egymással szemben. Már csak köszönnék, van mikor már el sem köszönik magukat, úgy az embert már nem akarják úgy megismerni, nem olyanok, mint régen voltak. Addig ha valami volt, akkor egybegyültek.”*

Más kép rajzolódik fel egy következő interjú során, ahol a beszélő később, 1997-ben költözött a Dzsumbujba. A vele való beszélgetés során nagyrészt az összefogás pillanatai kerültek elő, melyek főleg a vész esetén lesznek láthatóvá, de nem csak akkor. Mikor egyszer a gyereke eltűnt az iskolából *„lényegében az egész Dzsumbuj kereste.”* Ebben a családban nagyon erősek a gyerekekre vonatkozó szabályok, tiltások, szórakozni sem nagyon mehetnek el. Kivéve akkor, ha a Dzsumbujból való fiatalokkal mennek el a fiúk, ez valamilyen biztonságos, megnyugtató keretet teremt az anya számára. *„Ezért szeretem azt, ha a dzsumbujistákkal megy, mert akkor ha velük megy el, de nem is volt olyan, hogy egyedül menne el. Legtöbbet mindig a dzsumbujistákkal megy*

el. Ha velük megy el, akkor összefognak, és nem mernek beléjük kötni.” Érdekes módon pont ehhez a gondolathoz kapcsolódik a lány gyerek eltiltása az ilyen típusú programoktól. *„Nem akarom azt, hogy ha véletlenül elmenne, és teszem azt felkérné valamelyik fiú táncolni, és a testvérének rosszul esne az, hogy hogy bán vele vagy mit csinálna vele, és ezért menne a verekedés. És akkor egy dzsumbujista sem hagyná Petit⁹, és akkor a többi fiúk is rámennének.”* Itt megjelenik a biztonság, a bizalmon, az összetartáson kívül a csoport védelme, a felelősség érzet, mintha egy gyerekként óvná azokat a fiatalokat, akik a saját fiát védik, kiterjesztődik tehát az anyai gondoskodás a saját csemetén túl a csoport összes gyerekére.

Mindkét fent idézett beszélgetőtársam kiköltözött már a telepről, mindketten egy közeli házban (ugyanabban) kaptak cserelakást, mindketten visszajártak abban az időben, 2008 tavaszán. *„Visszajárnak a gyerekek, én is. Nem sűrűn, egy hónapban, egy héten, mikor hogy érünk rá. De eleinte nagyon rossz volt nekik, mikor elkerültünk a Dzsumbujból. A baráti körüket ott kellett hagyni. Vagy idejöttek, vagy egymást hívogatták. Nekem is rossz volt. Egynek volt jó, a férjemnek. Ő ott is úgy élt, hogy dolgozott, hazajött és nem foglalkozott senkivel.”* Az említett házban még rajtuk kívül is akad a Dzsumbujból kiköltözött család, össze is járnak, mégis fontosnak tartják a teleppel való kapcsolat fenntartását. Mások már ott a szabályok, a kommunikációs formák, a térelrendezés, a lakások nagyobbak, a lakók nem szorulnak rá, hogy a folyosó felé tágítsák a teret, így bevonva a nyilvánosságot a magánéletükbe.

A még bent lakók beszélgetéseink során nem reflektáltak ilyen részletesen a telepet átszövő kapcsolathálóra, családi kapcsolataikat sem fejtették fel (ezek alapvetően a férj családját jelentették, később, esetleg más elbeszélő által derült fény rájuk). *„De már én itt megszoktam. Nem bánt senki. Ismernek. Tényleg, ha nincs valami az embernek, ideadják.”* Mikor megpróbáltam jobban belemenni ebbe a kérdésbe, a válasz némileg elterelő volt. *„Hát nem járunk, nem járok én senkihez úgy, nem járok. Csak ha elmegyek a banira, azt hozok valami árút. Azt szoktam eladni. Azt akkor megyek és csak árulok. De én nem járok senkihez se.”* Hasonlóan az előzőleg idézett beszélgetőpartneremhez egy másik esetben is, mikor valakit szorosabb kapcsolatairól kérdeztem, olyan viszonyokat rajzolt fel, amik bár átszövik a hétköznapiakat, nem feltétlenül „mélyek”, a beszélgető társaim számára mindenesetre nem tartoztak teljesen

⁹ A eredeti neveket a dolgozatban megváltoztattam.

a „barátság” kategóriájába. Az egyikük a következőképpen fogalmazta ezt meg: *„Én nem nagyon barátkozok itt senkivel. Egy az hogy nem nagyon barátkozok, mert nincs rá időm, a másik az, hogy van énnekem akivel foglalkozzak egész nap. Úgyhogy nem. Van egy-kettő hölgy, akivel úgy beszélgetek, de nem vagyunk olyan nagyon baráti szinten, hogy...(...) Hát beszélgetünk néha, köszönünk egymásnak, néha közben megkérdezzük, hogy mi van veled, hogy vagy, ennyi. Meg most hogy adják a címeket, egymástól kérdezzetik az asszonyok, hogy kaptál már meg hol kaptál meg ilyenek. Meg hogyha lássák, hogy beteg a gyerek, mint ahogy most mondjuk a fiú is, hogy beteg, megkérdezik hogy mi történt vele, vagy ha olyan komolyabb baj történik, akkor hogy történt mint történt, ennyi. Nem ülünk le kávézóba például, meg ilyen dolgok nincsenek, hogy eljárni együtt szórakozni vagy valami, ilyenek nincsenek. Ilyen napi gondokat futószalagon gyorsan elmondunk egymásnak, aztán ennyi. Egy másik esetben inkább a mindennapi szolidaritás jegyei kerülnek elő a „barátnőkről” való beszédben. *„Van itt egy pár. Jönnek, van kávéd, ha meg nincs, hozzá már, akkor hoznak. Megegyezünk. Még tejet is kérünk. (...) Ideadja ő is, Mariska is ideadja. Meg mindegyik ha van éppen, akkor ideadják.”* Beszélgetésünknek ezt a részét megelőzte egy „villámlátogatás”, mikor egy szomszéd nő, akit meg is említ, beugrott egy kávéra illetve egy cigire, amit a férje nem láthatott meg, mivel megtiltotta neki hogy rágyújtson, azelőtt pedig egy másik szomszéd „szólította ki” a lakás elé beszélgetőtársam, hogy visszakerjen tőle ezer forintot, amit az „urának” adott kölcsön. Ezekre a mikro jelenetekre még visszatérünk, csak a kapcsolatháló, a szolidaritás-közösség általam megfigyelt megelevenedési pillanatait szerettem volna itt bemutatni.*

A már elköltözöttekről kérdezve a még bentlakót egy érdekes „összecsengés” került elő. *„Egy ideig sokan visszagyöttek, ja, visszajöttek, egy jó ideig. Pláne a gyerekek. (...) Sokan, ja. De mán mostan nem, nem látom őket. Asszonyokból is visszagyöttek sokan, ismerősök. Nem érzi jól magát, mert nem lehet kint ülni. Hogy nagy a csend. Igen, mert itt mindig kiabálások vannak. Itt a Dzsumbujban. De azt megszokták. Megszokták. Már nem jönnek. Vagyis nem, nem tudok róla.(...) Hát úgy, hogy kiabálnak egymásnak, hogy gyere már föl, mutatok valamit, vagy gyere le, mondok valamit, meg ilyeneket. Nem úgy, mint bent a hétkerületben is, nem lehet kiabálni.”* Érdekes, hogy pont ezt az aspektust emelték ki a már elköltözött, nem a Dzsumbujban élő asszonyok is, a „kényszerű” (számukra némileg kényelmetlen) csöndet a telep hang „kavalkádjával” szemben. *„Nem volt nyomasztó. Én jobban szerettem ott lakni, hiába*

hogy itt csendesség van, meg kell szokni.” – mondja egyikük. A másik visszaidézi rokonai megrökönyödését a telep „zajsintjére”, a nyilvánosság folyamatos jelenlétére vonatkozóan. „Jaj, hogy bírsz itt lakni, hogy bírod elviselni, hogy ezek itt kint állnak, mondták, mert nekünk az volt a furcsa eleinte, hogy nagyon sokan kint voltak, a folyóson kiabáltak, hogy kimentek az udvarba. Aztán beleestünk abba, hogy ideköltöztünk, utána meg már hozzá voltunk szokva ahhoz a hangos kiabáláshoz. Mindig van ott valaki. Mikor ideköltöztünk, hogy nincs kint senki a folyóson, az udvaron, egy gyereket nem látni, ez nekünk egy kicsit furcsa volt. 10 évig ez volt, már hozzászoktunk. Nyáron kiültünk a folyósóra, volt olyan, hogy 10 óráig kint ültünk.”

Ez utóbbi beszélgetőtársam számára megmaradtak a régi kapcsolatok, nem csak abban a formában, hogy ő visszajár, (elmegy például egy bulira, amit az egyik ott lakó nő börtönből való szabadulásának öröme rendeztek, visszamegy a szociális irodában ügyeket intézni, vagy egyszerűen a gyerekeivel ellátogat a telepre), hanem beszámol egy közösségről, akik bár már elköltöztek a telepről, mégis jó viszonyban maradtak egymással. *„Az biztos, hogy már volt olyan, hogy elkerültünk mind, az Ipar utcába kapott, a Gát utcába. De ha valami történik velük, akkor együtt vagyunk, mái napig. Ha valami ünnep jön, locsolás, akármilyen, akkor nincs az a dzsumbujista, aki engem ne látogasson meg.”* Ez talán előrejelezheti a kapcsolatok sorsát általánosságban a telep lebontását követően, láthatunk egyfajta tendenciát a megmaradásukra, bár lehet, hogy ez csak egy ideig érvényesül az elköltözés után.

Látható tehát egyfajta összetartás, szolidaritás, kis kölcsönös segítségek, különböző perspektívák a már elköltözöttektől és a még ott lakóktól. Hasonlóan változó módon jött elő a beszélgetések során a külső megítélés, volt ahol egyáltalán nem, más esetben pedig egészen erősen megfogalmazódott, mindennapi tapasztalatként.

3.3. Dzsumbujista stigma

„Egybetették az egész embert, aztán azt mondták dzsumbujista, bűnözésből élnek, teljesen elnyomták az embereket.” (...) „Mert azt mondta, hogy a Dzsumbuj 90 százaléka bűnözésből él meg. De ne azt mondja, hogy a Dzsumbujban miből élnek meg hanem hogy én miből élek.”

„Stigmatizált lét”, a kifejezés, amivel a Dzsumbujjal foglalkozó írások során sokszor találkozhatunk, a lakók identitásában, életében is meghatározó pontot képvisel. Ahogy Barth írja: „ha az antropológus meg akarja ragadni egy sajátos etnikus identitás lényegét; azokra *a tapasztalatokra* kell összpontosítania figyelmét, amelyek során az kialakult”, így ennek a tapasztalatnak a vizsgálta kihagyhatatlan az elemzésből (Barth 1996). „Minden nagyvárosban vannak olyan negyedek, utcák, parkok, amelyek veszélyesnek minősülnek, és ezért a városi népesség jelentős része ezeket a városrészeket nem használja; azaz az ismeretlenség és a veszélyesség ily módon szorosan összekapcsolódnak. Fontos azonban leszögezni, hogy a veszélyesnek tartott helyek és a ténylegesen előforduló veszélyhelyzetek között nincsenek tényleges vagy állandó összefüggések” (Niedermüller 2003). A telep is ilyen veszélyes területnek minősül a többség tudatában. Ezt példázza a rendőrség intézkedése, melyről riport is készült 2008.májusában, mikor egy közbiztonsági razzia során „a főváros legkritikusabb pontjait” célozva eljutottak a Dzsumbujba is. A riport csak pár perces, a képek nem túl „bízhatóak”, több embert is bilincsből visznek el, lakatokat vágnak le ajtókról, a riport elején említett 150 rendőr gyakorlatilag megszállja a telepet. Közben a kommentátor elmondja: „hamar találunk is két körözés előtt bujkáló embert, tizennégy lakónak pedig nincsenek rendben a papírjai”(Kékfény, május 19.). Pár nappal később a telepen járva kiderült, hogy több fiatalos gyereket – volt köztük lány is – vittek el bilincsből, csak mert nem volt náluk személyi igazolvány. A bejátszás világosan kezdődik, de a felvételeken látszik, hogy sötét lett, mire minden lakást végigjártak. Az ottaniak elmondása szerint egy kilencgyerekes család lakásában még a kiságyba is belenéztek, nem rejtegetnek-e valamit. Véleményem szerint az akció jól tükrözi a Dzsumbujhoz való többségi hozzáállást.

A lakók kilépve a telepről magukkal viszik ezt a meghatározottságot. Nem teljes mértékben ok nélkül születnek ezek az ítéletek, beszélgetőtársaim véleménye szerint vannak, akik a bűnözésből élnek. Ám a *dzsumbujista*, mint egységes kategória, negatív megítélés, mindenkire kiterjed, nem csak a „bűnözőkre”. „*Mindenkit egy kalap alá vesznek*”, hangzik el egy interjú alatt a mondat, az iskolaigazgatóval, a munkáltatókkal, a többségi társadalommal kapcsolatban. Majd kiderül, hogy bizonyos esetekben vannak szerencsés kivételek. „*Még elmentem felvételre, sok munkahelyen dolgoztam, engem nem izéltek, azt mondták jöjjön be, mit parancsol, üljön le, velem nem úgy foglalkoztak mint a többi cigánnyal. Én nem tudom, miért, engem felvettek akárhova dolgozni.*”

Kérdésekre, hogy ez miért lehet így, nem kaptam egyértelmű választ. Szerencse, ez volt az indoklás. Ez az asszony elmesélte azt is, hogy a konyhán, ahol dolgozott, a munkafelvételnél megmondták a portásnak, hogy *dzsumbujistákat* ne engedjen be. Még a felvételi beszélgetésig sem jutottak el, a kapuban visszafordították őket.

„Minthogy az etnikai csoport tagsága identitás kérdése, ezért besoroláson és önbesoroláson (ascription and self-ascription) kell alapulnia. Az etnicitás csupán akkor teremthet szervezett különbséget, ha az egyének elfogadják, alávetik magukat kényszerítő erejének, hatnak rá, és részévé válik tapasztalatuknak.” (Barth 1996) A „dzsumbujistaságot” értelmezhetjük egyfajta kisebbségi létként, mely a kirekesztettség által teremt egységet, és ennek a kirekesztettségnek a tapasztalata kíséri a lakókat mindennapjaikban, amiből mégis ki lehet törni, bizonyos nem meghatározható feltételek között.

„A dzsumbujbeli lét ma is stigmatizált. (...) A megélhetés a telepiek számára ma is bizonytalan, közmunkára felveszik őket, de máshova nemigen. Sokan alkalmi vagy illegális tevékenységekből élnek” (Garamvölgyi é.n.).

Megfogalmazódott halványan ellenvélemény is, egy beszélgetés során. Szóba került, hogy a gyerekeket piszkálják az iskolában, csúfolják a sok testvér miatt, esetleg mert szegényesen öltözködnek. Mikor kicsit belekérdeztem, az anyuka a következőképp foglalt állást: *„Én nem tudom, szerintem más iskolába is előfordul ez, az egyik gyerek piszkálja a másikat. Kicsit tehetősebb, azt gondolja, hogy övé a világ, mert nekünk ilyen kocsink van, mert nekünk anyukám ilyen munkahelyen dolgozik, apukám milliomos, és azt gondolják evvel, hogy lehet a másikat bántani. Szerintem minden iskolában megvan ez. Nincs ez most kikötve, hogy dzsumbujista, azért. Szerintem más iskolában is ugyanúgy megtörténhet ez. Csak mondjuk nem olyan sűrűn vagy nem olyan nagy mennyiségben, napi szinten...”*

Láthatjuk, különbözően vélekednek a lakók (és a régi lakók) a külvilág jelzéseiről. Különbözőképpen beszélnek el magukat, más módon helyezik keretbe az életüket, megkülönböztetve magukat másoktól vagy akár egy platformra hozva másokkal.

3.4. Klasszifikáció

„Az etnikai kapcsolatok és határok a legtöbb plurális társadalomban nem idegenek, hanem közel álló és ismerős „többiek” között alakulnak ki.” írja Barth (1996), mely állítás a Dzsumbuj közösségére is igaz. Az interjúk során voltak beszélgetőpartnereim, akik magukat *dzsumbujistaként* és cigányként definiálták, mely kategóriák számukra természetesen voltak, akár pozitívumként definiálódtak, de melyeket – szerintük – a többségi társadalom, a Dzsumbujon kívüli „ők” negatívként definiál. Az elbeszélte történetekben megjelentek ezután a „magyarok” vagy „*parasztok*” a telepi közösség részeként, mégis megkülönböztetve az ottani cigányoktól. Mikor például arról volt szó, hogy a Dzsumbujt megtámadták a „*bőrfejűek*”, beszélgetőtársam az összefogás érzékeltetésére elmondta, hogy még „*a magyarok is belerúgtak*” a támadókba, ami ezek szerint nem annyira az ott lakó cigányok ellen folyt, hanem az egész telepet vette célba, mégis történt ebben a kontextusban egy megkülönböztetés. Egy másik beszélgetés során a családon belül jelent meg ez a különbség, mely szembenállássá alakult ebben az esetben „...*apósom mindig kötekedett, mivelhogy én cigány vagyok, ők meg magyarok*” (ami némileg ellentmond a szolidaritás részben vázolt boldog békeidők békés együttélésének).

Létezik tehát láthatóan egy cigány nem-cigány dichotómia. Emellett a cigányok sem egységesen jelentek meg az elbeszélésekben, itt a már említett beköltözési hullámok lapján alakulnak ki kategóriák, amiken belül a beszélő elválasztja magát a később beköltöző, „*másmilyen*” cigányoktól, nem annyira kulturális alapon „*Nagyon szép volt az Illatos út, mert nekem még mindig Illatos út, nagyon szerettem ott lakni, mert tényleg összetartás volt. Csak azóta, mióta, most én tényleg nem akarom ezeket bántani, de feljöttek, vidékiek innen-onnan... Minden felől, feljöttek Szabolcsból, Borsodból, hát azok is emberek, hát munkalehetőség nem volt ottan, (...) és akkor már elkezdődött, már akkor elnevezték Dzsumbujnak, a szemeteket otthagyták, már nem törődött az IKV, egy vállalkozó vette át, akkor nem néztek utána, hogy hogy van takarítva, hogy nincs takarítva. Elszabadult hogy mondjam jóformán a pokol, és elnevezték Dzsumbujnak. Könyv is jelent meg róla, nem tudom, hogy látta-e a könyvet Pannika.*” Összekapcsolódik tehát a telep „lesüllyedése” az új beköltözők megjelenésével. Egy férfi már rövid beszélgetésünk elején leszögezte, minden kérdés nélkül: „*Én itt születtem, nem vidékről csúszliztak fel Pestre.*” Általános a „régii”

dzsumbujisták részéről a megkülönböztetés saját maguk és a kilencvenes évek elején beköltözők között. „Ők”, akiknek a férjük börtönben van – bár a női szolidaritás is megjelent, „én ezt nem bírnám egyedül” -, akiknek a lánya 15-16 évesen szül, ezek voltak alapvetően a különbségtétel sarokkövei. Valamiféle megértéssel, empátiával kevert elhatárolódás enyhe elítélés csengett ki a szavaikból. A beszélgetések alapján van egy csoport, ami ebben az esetben az „ők”-ként azonosítható, melyet rokonsági kötelékek is sűrűn átszőnek, melynek tagjai egy konkrét Borsod megyei faluból jöttek nagyrészt. Ehhez a közösséghez nem sikerült még közel jutnom a kutatás során.

A dzsumbujos cigányságon belül megjelent még egy csoport, oláh cigány családok, mint a múlt részei, akik a telepen laktak, de már elköltöztek, akik szintén különböztek a beszélő „cigányságától”. *„Laktak oláh cigányok, sokat kiraktak, önkényesek, nem kaptak lakást, sok kapott lakást. De nem bántottak senkit. Azok jobban megadják a tiszteletet, mint a magyar cigányok.”* Ugyanezen beszélgetőtársam egyik fia egy oláh cigány lányt vett feleségül (nem a telepen lakót), ezzel kapcsolatban felszínre kerültek kulturális különbségek, mint a cigány nyelv, amit „azok” beszélnek, „mi” pedig nem, más vonásokkal együtt. *„Ottan nagy ám a törvény. Hajukat nem engedhetik ki, hosszú ruha, van köztük cigány vajda.” (...)* *„A magyar cigányoknak is megvan a szokásuk meg nekik is.”* Itt tehát a beszélő mint magyar cigány azonosította magát, szemben a más cigányokkal.

Láthatjuk, hogy bár sokan cigánynak vallják magukat a Dzsumbujban és a másikat is mint cigány azonosítják, ezek az identitások nem biztos, hogy egy platformra kerülnek ennek ellenére. Miközben az oláh cigányokhoz „képest” alapvetően magyar cigányok, a többi magyar cigányhoz képest pedig *dzsumbujista cigányok*, bár ez a kategória nagyrészt a többségi társadalomhoz kötődik és a kirekesztést jelenti. Mindkét fent idézett interjúalanyom fiatalkorában költözött be a Dzsumbujba, azelőtt pedig egy vidéki cigány közösségben élt. Beszélgetéseink során mindketten az eredeti közösségükhöz kapcsolták magukat, „saját cigányságukat”, a „nálunk” kategóriája a szülővárosra, a szülőfalura, az ottani cigányközösségre utalt, miközben 25 illetve 10 évet éltek a Dzsumbujban.

Ebből a perspektívából érdekes további kérdések merülnek fel a Dzsumbujban felnövő gyerekek, fiatalok akár felnőtt cigányok identitásával kapcsolatban. Ők is a szüleik alapközösségéhez kapcsolódnak? Esetleg kialakul egy dzsumbujos cigány identitás? Vagy háttérbe szorul identitásukban a cigány „rész”?

Ehhez kapcsolódik a következő jelenség. Egyik interjúalanyom egy cigány asszony, aki magyar férfihoz ment feleségül. Született három gyerekük, két fiú, egy lány. A lány most 19 éves, legutóbbi találkozásunk során az édesanya beszámolt róla, hogy van egy „udvarlója”, „vőlegénye”, bár ő nem helyesli ezt a dolgot. „*Mondtam neki, addig fuss, míg ezt el nem veszíted, aztán addig fuss, míg egy parasztot nem találsz.*” Elmondta, hogy ő minden gyerekének azt tanácsolja, hogy magyarokkal „kezdjenek”, de „*azoknak csak a cigányt nézik.*”

Többféle értelmezést rejt magában ez a szituáció, jelenség, mintha az édesanya a *parasztokat* egy magasabb kategóriába sorolná a cigányoknál, legalábbis a házasság szempontjából, esetleg saját egyéni döntését látja igazoltnak és ezt próbálja átadni a gyerekeinek, a teljes értelmezéshez további beszélgetések szükségesek. Az is kérdés, hogy a gyerekekben tudatos-e a választás, illetve hogy hogyan identifikálják magukat.

Ehhez a példához kapcsolódva - némi kitérőt téve - jól megmutatható az antropológiai cigányokkal foglalkozó szakirodalom használatának nehézsége ezen a terepen. Ezek az irodalmak alapvetően a cigány kultúra vonásait tárgyalják, annak szerveződését¹⁰, illetve a „gádzsó” világgal való kapcsolatot, az elkülönülés és az elmerülés stratégiáit¹¹ (v.ö. Prónai 1995:67). A telepet jellemző fent vázolt, „mozaikszerű” cigány „identitás-halmaz” miatt egyik megközelítés irodalmát sem éreztem relevánsnak a témával kapcsolatban. A kutatás ezen a szintjén nehéz meghatározni, hogy melyek azok a markáns, vagy rendszerbe szerveződő elemek, amik a cigány kultúra jelenlétét mutatják. Példának egy konkrét gondolat: „A cigány kultúrának továbbá az is jellegzetes vonása, hogy a gyerekeket nem csak szűkebb családja, hanem az egész közösség neveli” (Prónai 1995:88). A Dzsumbuj esetében nem csak a cigány kultúrából következhet ez, hanem a tér elrendezéséből, annak szűkösségéből, a telep sajátjának mondott magán és privát szféra összefolyásából is. Másik példa lehet a Piasere által megfogalmazott endogámia és exo-ergia kettőssége, azaz hogy a cigány közösségekben egymás közt kötődnek a házasságok az asszimiláció elkerülése végett, de a javak és szolgáltatások cseréje már a gádzsókhoz kötődik (v.ö. Prónai 2002:12). Itt az endogámia sem feltétlen norma, sőt ahogy ezt fent láttuk néha

¹⁰ Lásd például Stewart: Daltestvérek

¹¹ Lásd például Williams: A párizsi kelderások láthatatlansága

kifejezetten ellenzett, míg a magyarokkal, „*parasztokkal*” való viszony sem egyértelmű szembenállást, nem is feltétlenül szimbiotikus kapcsolatot tükröz, más a megítélése egy *dzsumbujistának* és más a többséghez tartozónak, nincs egyféle stratégia, nem ezek mentén gondolkoznak, élük meg a valóságot. Természetesen az is lehetséges, hogy ezek a meglátások csak a kutatás jelenlegi fázisára igazak, a jobb megismerés majd mélyebb megértést hoz, ami esetleg ezeket az észrevételeket is átformálja. Mindenesetre a téma további kutatásokat igényel.

Visszakanyarodva ezen elméleti kitérő után a klasszifikációhoz, az a Dzsumbujban élők fejében születik, vélhetően ott is sokféle módon. Voltak beszélgetések, amik során nem került elő a telep „etnikus összetétele”, sem a saját identitás behatárolása ilyen téren, legyen szó olyan nőről, akit cigányként mondtak el vagy olyanról, akinek „a férje cigány, ő talán félig”. Mivel a narratív interjúk során történt ez, azaz a saját maguk által konstruált narratívába nem került bele a cigányságuk vagy esetleg a magyarságuk, vagy az ezektől való elhatárolódás, módszertanilag mindenképp felveti a kérdést, hogy hogyan hozzáférhetőek ezek képzetek illetve relevánsak-e, ha a beszélők „maguktól” nem hozzák őket elő. Ők saját életüket szegényes életként mesélték el „*hát a mindennapokról, az ilyen szegényes*”, problémáikat sokszor szintén a megélhetés nehézségein keresztül mondták el. (Egészen apró utalást ugyan megengedett egyikük magának, valamelyik mondatában előfordult a „magyar asszony” kategória, de csak mellékesen, a másik esetben pedig, hogy a nagyobbik gyereket, miután piszkálták a szakmunkásképzőben a Kalyi Jagba vitték el „*az egy roma nemzetiségi sulis, és akkor ott őt befogadták, jól érzi magát.*” ami nem feltétlenül jelenti valamiféle roma identitás megjelenését.)

Persze lehet, hogy ez egyszerűen csak a rákérdezés hiányából adódott, a „nyugalomban levésnek” köszönhető, nem kell megvédeni, sem másra felhasználni a cigányságot, így nem kerül kifejezésre, ahogy Kovai egy kutatott közösséggel kapcsolatban írja:”... a „cigányság” inkább egyfajta „adottságnak” tűnik, ami általában „nyugalmi állapotban” van. (...) És kiderül, nem arról van szó, hogy a cigányság teljességgel jelentőségét veszítette volna, hanem pont arról, hogy megfellebbezhetetlenül „van”. Nemcsak „van”, hanem a „megállapodás” során a helye is kijelölődik, ám ebben a lehatároltságában kevésbé szövődik bele az élet más olyan lényegi területeibe, mint a munka, a családi viszonyok stb. A „cigányság” egy melleleg dologgá válik, amely lehatároltságában nem zavar sok vizet, hacsak valakinek szemébe nem szúr, támadás nem

éri.”(Kovai 2008) Lehetséges, hogy a Dzsumbujban is „nyugalomban” van ez a tartalom, nem a bolygatás hiánya miatt, hanem pont az állandó bolygatás következtében. Ugyan Kovai meglátása egy falusi kontextusban született, ahol kialakult helyük van a cigányoknak és nem cigányoknak, a térben és a diskurzusban is, lehetségesnek tartom, hogy a Dzsumbujban a külvilág ítélete, folyamatos „stigmafenntartó” szerepe miatt ez szintén nem nagyon tematizálódik. Természetesen ez a kérdés is további kutatásokat igényel, mint ahogy az is, hogy a kiköltözések után hogyan változik ez, változik-e, erősebben jelenik esetleg az etnikus tudat, annak kifejezése, esetleg az új környezet (többségben cigányok vagy nem cigányok lakta környékre költözik-e a család, illetve ott mennyire kell naponta újrafogalmazni az etnikus „helyet” vagy mennyire nem).

4. Asszonyok, életek

A kutatás során előzetes megbeszélés alapján nőkkel készítettem interjút. A családlátogatások alkalmával szintén nőkkel kerültem alapvetően kontaktusba. Hasonló volt ez Bakó Boglárka erdélyi terepmunkája során szerzett élményeihez: „... az interjúk során beszélgetőtársaimmal – nőként nőkkel beszélgetve – nagymértékben oldottuk a köztünk lévő határokat. Az életükről kérdeztem őket, párválasztásukról, házasságukról, gyereknevelésükről; így ők elmesélhették életük legfontosabb történeteit, azokat, amiket egy gádzsi is megtudhat, megismerhet” (Bakó 2008:130).

A következő részben olyan helyzeteket szeretnék bemutatni, amiknek a fontossága a látogatások és beszélgetések alatt fogalmazódott meg. Ezek gyakran fordulnak elő a telepen élő asszonyok életében, nem egyedi jelenségekről van tehát szó. Az első ilyen helyzet vagy téma a saját felnőtt élet kezdete, az első gyerek megszületése, annak ideje és a rá ható erők; a második a párkapcsolat, annak külső és belső dinamikája; a harmadik pedig az állami gondozás a család életében.

4.1. Első gyerek, saját élet

A (főleg cigány) nők korai gyerekvállalásával sok tanulmány foglalkozik. Különböző elméleti megközelítések fogalmazódnak meg a jelenséggel kapcsolatban. Durst Judit cikke alapján az egyik vonal az „aktív” hozzáállás, avagy a „stratégiai gyerek”, amikor a családok racionális döntéssel, a haszon érdekében döntenek a születés(ek) mellett. A másik pedig a „passzív” hozzáállás, miszerint a tradíciókhoz, nagycsaládot pártoló értékrendhez és közösségi normákhoz csatlakoznak a gyerekvállalók, ami meggátolja őket a „racionális döntéshozatalban” (Durst 2007:75). A tanulmányok egy másik csoportja inkább azzal foglalkozik, hogy mik azok az erők, amelyek a korai szülés ellenében hatnának, és ezek miért nem érvényesülnek adott közegekben. Inkább ez utóbbi kerethez kapcsolódva próbálom megérteni a következőkben, hogy mit hoz és esetleg mit vesz el a családalapítás, hogyan jutnak el idáig és hogyan reflektálnak rá később beszélgetőtársaim.

A kutatás egy részében félstrukturált interjúkat készítettem, melyek során felmerült természetesen a gyereknevelés kérdése is, de ott az elindító kérdésben azt kértem beszélgetőtársaimtól, hogy meséljenek a Dzsumbujról. Később narratív interjúkat készítettem, így beszélgetőtársaimnak volt lehetőségük úgy alakítani a beszédet, hogy a számukra fontos dolgok kerüljenek szóba. Az egyik interjú során a kezdő kérdés után Teri így kezdte a beszédet: *„Hát az életem, az... az eleinte jó volt. Az első férjemmel mert megvolt mindenünk, építkeztem, a két gyereket neveltem. Akkor még jártunk nyaralni is.”* Itt megértettem, hogy az élet a házassággal kezdődik. Gyerekkorára nem tért ki a továbbiakban sem, fél mondatokban megemlítette később édesanyját, aki segített bizonyos helyzetekben.

Egy másik beszélgetés során Joli saját eredeti családjától való menekülésként beszélt el a párja megtalálásának történetét. A szülőket előtte *„nem megfelelőként”* írta le, akik mellett *„nem volt felhőtlen”* a gyerekkor, amik így az előzményét képezték a korai kiszakadásnak. *„Elég korán született az első baba, még 17 se voltam, hát én mondjuk ezt mindennek az előzményeire tudom alapozni, hogy így jártam.”*

„Tizenöt éves koromba történt, az hogy már nem bírtam az otthoni légkört és akkor gondoltam egyet, hogy megindulok a nagyvilágba szerencsét próbálni. A szerencsepróbálásomnak az lett a vége, hogy az első fiúba, akibe belebotlottam, a mostani élettársamat, ő felkarolt és akkor így azóta együtt vagyunk.” Többször is megjelent ez a motívum Jolival való beszélgetés során, a pártalálás véletlen volta illetve a férfi megmentő szerepe, *„úgy gondoltam, hogy akkor majd ő lesz a védőangyalom.”* Felmerült az elbeszélésben az intézetbe menés alternatívája is, saját döntés alapján, de annak ijesztő látszata miatt inkább a „férjhez menés” mellett döntött. Egy ideig nem ment haza, illetve hazament nappal, de máshol aludtak, úgy vettem ki, hogy édesapjával nem találkozott (édesanyjával igen), mert aztán neki telefonált haza, hogy *„tárgyaljanak”*. *„Mondta, hogy azonnal menjek haza, mert bajok lesznek, rám küldi a rendőrséget, most már tudja, hogy hol vagyok... jobban járok, ha hazamegyek, vigyem a fiút is magammal, s akkor megbeszélünk mindent. Na és akkor hazamentünk, elmentünk, beszélgettek, neki akkor nem tetszett, mert idősebb volt. Letagadtuk, mondjuk azt letagadtam, hogy hány éves, de... Akkor is tizennyolcat mondtam de én még csak tizenöt voltam. De nem tetszett neki, elejétől fogva, hogy én elmentem, hogy én úgy jöttem vissza, hogy már nem vagyok lány, nagy hassal mentem vissza három hónapos terhesen.”* Megismertem már hasonló esetet a családlátogatások során, szintén

fiatalkorú lány érkezett meg éppen szülei lakásába, de már nem otthon lakott, gyereket várt. Édesapja csak úgy engedte volna haza, ha a barátját nem hozza, így a fiatal pár a fiú rokonainál lakott, a gyerek megszületéséig próbáltak valahogy lakást szerezni. Nehéz így nekiindulni az életnek, sokszor ezek a kapcsolatok – a fent bemutatottal ellentétben - nem bizonyulnak tartósnak, ilyenkor előfordul, hogy a nagyszülők „kapják meg” a kicsit. Ambrus értelmezése szerint „evvel mintegy utat nyit a lányának az új kapcsolatteremtés felé”(2000:60). A gyerekvállalás mindenesetre elkezdí kiegészíteni a felnőtt életet, kiszabadulást jelent – még ha szembefordulással vagy esetleg a kapcsolat konfliktusossá válásával is jár – a szülői kontroll alól, megteremti az önálló élet lehetőségét.

Az apa egyet nem értésének elbeszélésébe beleszövődött a szülői elvárás bukása a tanulással kapcsolatban is a lány gyerekvállalása miatt. *„Szerette volna, ha én iskolába járnék, tanuljak egy szakmát, tudjak normálisan elhelyezkedni, dolgozni, alapozzam meg a jövőmet. (...) Hát voltak egy kis zűrök ott is, mikor megtudta, hogy meglesz az első unokája. ... Hát nem akarta egyáltalán, hogy ezzel az emberrel én együtt maradjak. A gyereket azt nagyon szereti, a mai napig is, a nagyobbik fiút. De szerintem ő még most sincs abba belenyugodva, hogy én így fogtam magam, és akkor csak önállósítottam azt kész. Otthagytam az iskolát, ahova jártam, mindent. De én nem bántam meg, egyáltalán nem. Hiába nincs gyerekkorom, meg nem volt, meg azóta sincs, csak a gyereknevelés van nekem, nem bántam meg egyáltalán.”* A szülői részről tehát megjelenik egy elvárás a tanulással, illetve a gyerek „engedelmességével” kapcsolatban, amivel az szembefordul a gyerekvállalással, de a saját narratívában már csak a kihagyott gyerekkor jelenik meg, a továbbtanulás lehetősége és az ehhez kapcsolódó lehetséges előnyök már nem. Talán mivel ezek eleve nem feltételezettek. Mikor akkori saját terveiről kérdeztem, elmondta: *„Én alig tudtam, hogy a nyolc iskolám meglegyen. Legalább a nyolc iskoláról a bizonyítvány meglegyen. Az volt a tervem. Nem, hát ilyen szülők mellett nem lehetett tervezni. Nem lehetett egyáltalán tervezni, hogy én most ez szeretnék lenni, anyu, vagy apu, segíts mán hogy eljussak odáig, ilyen nem volt, egyáltalán nem.”* Ugyan az apjában elmondása szerint megvolt az akarat, a vágy, hogy „tanult lánya legyen”, a családi háttér, a veszekedések kibírhatatlansága és ezek miatt (is) az önálló élet vágya felülírta ezeket a terveket.

Janky tanulmányában rámutat, hogy a rendszerváltás előtt a cigány nők még úgy tudtak integrálódni a munkaerőpiacra, hogy a szüleik által követett családalapítási

mintát nem kellett feladniuk, tehát nem zárta ki az egyik dolog a másikat. Viszont a kilencvenes években a szakmunkás végzettség leértékelődött, az érettségi kínált esélyt az elhelyezkedésre „a középiskolai tanulmányok végigvitele azonban már konfliktusba kerülhet a cigány nők gyermekvállalási szokásaival” (Janky 2007:57). Tehát a munka és a korai szülővé válás nem mindig zárta ki egymást, de a jelenlegi körülmények között mégis ellehetleníti egyik a másikat. Gyukits a dzsumbujista fiatal lányok között végzett kutatása során megállapítja, hogy azok „elméletileg fontosnak tartják az iskolát, mint a társadalmi ranglétrán való feljebbjutás csatornáját” de saját életükről más véleménnyel vannak, mivel nincs olyan tapasztalatuk, különösen a munkavállalás terén, ami igazolná, hogy az iskolai végzettség befolyásolja az életesélyeiket (2003:71). Mivel maguk az etnikai megkülönböztetést látják az állástalálás legnagyobb akadályának, értelmetlenné válik számukra a magasabb iskolai végzettség megszerzése (hiszen az nem „írja fölül” a bőrszínt). Gyukits még hozzáteszi, hogy kapcsolati hálójukból is hiányoznak a telepen kívüli szálak, vagy azok csak a rokonságra terjednek ki, nem képeznek a társadalmi osztályok közt hidat, ami esetleg szélesítené lehetőségeiket a munkavállalás terén. „A dzsumbujbéli lányok tehát személyes, illetve sorstársaik tapasztalatai alapján vonják le azt a következtetést, hogy nem érdemes időt és energiát fektetni az iskolába, ennek azonban az a következménye, hogy amúgy is korlátozott lehetőségeik tovább szűkülnek, így a fiatalok gyerekvállalás nem ronthatja későbbi életesélyeiket”(2003:72). Tehát ebben az értelmezésben nem csak azért hagyják abba az iskolát, mert „férjhez mennek”, ahogy erre Fehérváry utal fiatalokú bűnelkövetőkkel kapcsolatos tanulmányában, miszerint ez a változás „automatikusan iskolai pályafutásuk végét jelentette” (2003:58), hanem a gyerekvállalás (ami a „férjhez menéssel” általában együtt jár) már csak következménye vagy vonzata a saját és környezete tapasztalatai alapján eleve feladott iskolai karriernek. „Míg az iskolába járáshoz a gyermekkor képzelete társul, addig a szerelemhez azáltal, hogy rákérdez a családon belüli kötődésekre, a gyermekkor vége kapcsolódik, így e kettő, az iskola és a szerelem a „család” újrafogalmazásának folyamatában kiszorítja egymást”(Kovai 2008).

Az egyik beszélgetőtársam családjában az anya ennek lehetőségét próbálta elkerülni, és beszélgetésünkig sikeresen tartotta távol lányát a komoly kapcsolatoktól. Az anyának magának volt a nyolc osztályon kívül szakképesítése, lánya is már nem az első papíráját szerezte az iskolában (itt tehát a családban volt arról tapasztalat, hogy lehetséges tovább tanulni az általános iskola után, még ha az nem is feltétlenül segít

később a munkavállalásban.) „Először járja ki az iskolát, legyen szakmája, utána hozza nekem a pénzt, amit rájuk költöttem, egy pár hónapig, egy pár évig, utána menjen férjhez, mikor jól kiszórakozza magát. Nem az, hogy 15-16 éves koromban férjhez mentem, mint a többi dzsumbujisták, cigányok, hogy szülnek 15-16 vagy 19 éves korában és nem tudják, mi az élet. Nem szórakoztak meg nem éltek. Mikor 30-35 vagy negyven éves, akkor derül ki hogy jajistenem, én nem is éltem. És utána vágynak már szórakozásra. És hát válófélben vannak akkor a férjükkal. Mert elmegy diszkóba, negyvenévesen. Vágynak. (...) Negyvenévesen már nem csinálhatom azt, mint huszonévesen. Én huszonöt éves voltam, mikor szültem az első gyereket, utána az apjukkal megbeszéltük azt, hogy három gyerek legyen, lett is, de utána azt mondtuk, hogy itt megállunk, több nem kell.” Nem csak a tanulás pártolása látszik, hanem egy egész életprogram, amiben a tanulás illetve a „szórakozás” pont a korai gyerekvállalástól térítené el a lányt. Itt a korai terhesség nem feltétlenül a boldogulás kerékkötőjének tűnik, inkább a boldogságének, ugyanis nem a munkavállalás lehetőségeinek szűkülése a szempont, hanem az elmondás szerint a kapcsolatok nem lesznek stabilak, mert „vágynak”. Ezzel szemben fogalmazódik meg a saját példa, a tudatos gyerekvállalás, a férjjel való közös döntés.

Van, aki később rájön, hogy tanulni szeretne. Akad olyan, akinek még az általános iskolából van hátra, vagy szakképesítést szeretne szerezni azon a területen, ahol már sokat dolgozott. A nők munkahelyei mindenesetre követik ezt a struktúrát, legtöbbször takarítást vállalnak, előfordul konyhai munka is, de oda már nehéz bejutni, kiegészítésként pedig a nagybani piacon vett zöldséget, gyümölcsöt árulják a telepen vagy a környező utcákban. Az egyik interjú során beszélgetve a vidékre költözés lehetőségéről az is kiderült, hogy bár a rendszeres munkát részesítette előnyben, beszélgetőtársam tapasztalatai szerint Pesten „a lomiból meg lehet élni, ha úgy van az ember... Már ha a lomtalanításra elmegy, már akkor meglehet”.

Mindezek mellett a szülői elhatározás Jolinál is megjelenik, elbeszélésében hangsúlyozza az iskolába járás fontosságát, hogy a gyerekeket győzködi, ha kell, de „nem kell velük nyűgösködni annyira”. Elmeséli, hogy iskolát váltottak nagyobbik fiával, mert azt piszkálták és mivel nem akarta hogy verekedés legyen, kerestek egy másikat. „Én annak a híve vagyok, hogy járjanak iskolába, legyen nekik egy szakmájuk, tanuljanak, tudjanak hol elindulni.” Tehát a támogató családi (anyai) hozzáállás megvan. De, mint a fenti példán is láttuk, családi béke, nyugalom is kell ahhoz, hogy a

gyerek egyáltalán tervezhessen, a jövőjén gondolkodhasson. Ez pedig nagyrészt a szülők kapcsolatán múlik.

4.2. Férfiak és asszonyok

A párok sok szempontból bizonytalan viszonyáról, ennek támadási lehetőségéről különböző történeteket hallottam. Nehézséget jelent eleve egyedül maradni nőként a Dzsumbujban, akár az anyagiakat nézzük, akár az erőviszonyokat. Ezt az élethelyzetet írta le az egyik beszélgetőtársam, akinek a férje nem került ilyen helyzetbe, mivel biztos állása van, de az asszony szerint a telepen gyakori a következőkben elmondott szituáció. *„Csomagolja is az urát, a gyerekeket eltartja, az anyának kell dolgozni, mindent csinálni, az anyának kell talpon lenni, mindent csinálni. Én őszintén mondom, én nem bírnám. Hogy a három gyerekemet fenntartsam egy fizetésből, meg a férjemet is fenntartsam, meg a rezsit is fizetni, én ezt nem bírnám.”* Nem csak a megélhetés, de a szülő-gyerek viszony is problematikussá válik az apák börtönbevonulása miatt. Egyrészt azért, mert az anyáknak a családfenntartás miatt nem jut idejük, energiájuk a gyerekekkel való foglalkozásra, másrészt mert az apa-gyerek kapcsolat esetleg veszíthet erejéből. *„Rengetegen vannak, hetven százaléka így van. Börtönből kijön az uruk, itthon van egy 3-4 hónapig, utána megint bemegegy, megint kijön, így. Nem tudják azt, hogy hogy kell gyereket nevelni. Nem tudják bent a börtönbe, hogy a gyerekek ezt kíván vagy azt kíván, hogy ballagása van, mert mindig visszamennek. Ha már egy évig itthon vannak az már csoda.”*

Ambrus Péter kutatása idején még nem annyira a börtön távolította el a férfiakat a családtól – mint mostanság – hanem a munkalehetőségek, vagy annak hiánya. *„Közismert tény, hogy a szegény életforma legmeghatározóbb eleme mindig a stabilitás hiánya volt. Ez elsősorban magára a munkára vonatkozik”. A stabilitást ebben a rendszerben szerinte a család, a „rokoni formáció” adhatja meg. Viszont „miután minden objektív tényező e kapcsolat szétzilálása irányába hat, a családok összetartása emberfeletti erőfeszítést igényel. S mert a férfiak mennek elsősorban a munkák után, és a nők végzik a lakóhelyükön az alkalmi munkákat, a nőkre hárul a család összetartásának terhe”(2000:51).* Ma már nem feltétlenül a férfiak mennek elsősorban

munka után, a nők is vállalnak takarítást, gyári munkát, esetleg konyhait. Munkába állásukkal nyilván nehezebben tudják ellátni a családösszetartó szerepet, ami nemcsak párkapcsolatukra hathat ki, hanem a gyereknevelésre is.

Joliéknál kifejezetten cél volt, hogy az asszony menjen el dolgozni, férj most otthon van GYED-en, ami azért lehetséges, mert évek óta bejelentett munkahelyen dolgozik. Csak a munkakeresés megy nehezen, kilenc gyerek mellett nem minden munkalehetőség jön szóba, még ha az apuka otthon is van. *„Hát úgy volt, hogy én megyek el dolgozni. Mert elég sokat itthon vagyok és szerettem volna bekerülni egy közösségbe, hogy emberekkel tudjak beszélgetni, egymásnak átadni tapasztalatokat, dolgokat. Egy könnyebb takarítást szerettem volna vállalni ilyen négy órában vagy hat órában, hogy el tudjam itthon közben a háztartást is látni meg a gyerekeknek is itthon tudjak lenni időbe, amikor kellek (...) De hát nem jött még össze idáig.(...) Mert csak ilyen reggelit tudnék vállalni, estit nem, mert akkor felborulna a rendszer, amit én beépítettem rendszert magam köré, az felborulna.”*

Nyilván a feszültség, ha a férfi nem dolgozik, szintén gyengíti, kikezdi a kapcsolatot. Ez a nehézség létre tud hozni a közös tapasztalat nyomán egy női platformot, ami viszont visszahathat a párkapcsolat megerősödése felé is, ha átbillen. (Vagy egyszerűen életbe lép a „saját” védelme, mégsem lehet azt mutatni a világnak vagy a kislánynak (nekem), hogy teljes sikertelenség van.)

A helyzet a szolidaritás kapcsán, a harmadik fejezetben már említett jelentből kerekedett ki. Egy beszélgetés során – a Dzsumbujban megszokott módon – egyszer csak betoppant egy szomszédasszony, *„van kávéd? Adjál már egy kávé!”* felkiáltással helyet kért, és egy cigarettát is, mivel otthon ne gyűjthet rá, az *ura* megtiltotta. Miután engem sikerült „elhelyezni” (tanuló, szeretne interjúzni), elindult a mindennapi beszélgetés. A betoppánó Marika megkérdezte, hogy hol van Teri *ura*, Pista. Az érthetőség kedvéért a következőkben idézem a párbeszéd egy részét.

Teri: „Passz. Nem tudom, hol van. Majd előkerül.”

Mariska: „Minek.”

Teri: „Hát ez az. Hogy minek.”

Mariska: „Inkább ne kerülne elő. Azt nyugodtan lennél magadnak. Hát nem?... Az szörnyű, amit csinál. Kiborító. Én nem bírnám. Jó, hát az én szemszögömből érted. Hát te úgyis azt mondod, hogy te is ugyanabban a kosárban vagy. Értem, hogy mit akarsz mondani nekem, csak neked másabb. Mert neked már ezt nem kéne tűrni. Mert nekem

azért már nagy gyerekeid vannak. Nekem azért még kicsik. És te sokat túrsz tőle. A semmiért.”

Teri: „Ja.”

Mariska: „Hát nem? A semmiért. A semmiért túrsz már. (.) Megérteném, ha lenne öt gyereked, kicsik volnának, jól van. De így... Múltkor is bejött, hát, én megláttam, Teri, fú... A hányinger fogott el tőle, hogy hogy nézett az ki, fú... És hallgasd végig, amit ő dumál, hülyeségeket, olyan hülyeségeket dumál. Tiszta hülye. Ő, ő is ugyanez... [saját férjére utal] Ezek milliomosok lesznek, nemsokára. Beleélik magukat bármibe. Egy lottóba beleélik magukat, hogy abból megnyernek mindent és milliomosok lesznek. De azt úgy felfűjják, hogy bármit... Minket meg lemondanak mindennek. Azt tisztességen itthon vagyunk, főzünk, takarítunk, mosunk, és nem jó. Nem jó. Nem jó. Nem. Mindig fellázadnak érte. Az lenne jó, ha csavarognánk, kurválkodnánk, mennénk. (...) De nem is az, mindenbe parancsolnak, bármi legyen az. Hogy ezt hova teszed, hogy ezt mit csinálsz, hogy emide, mit főztél, nem jó. Vagy valami. És nem is tetszik neki, semmi. Adjál enni, ki kell szolgálni őket, mint egy kisbabát. Én ha újból kezdeném az életem, sose mennék férjhez. Sose. (nevet) De tényleg. Inkább lennék bárcás kurva. Jobban járnák, nem? ... De hát ha ezt választottuk, akkor ezt köll szeretni, nem? Nem minden esetben. Sokan változtatnak rajta. Csak mi úgy már bele vagyunk ebbe gyökeresedve, magyarán mondva. Hogy ez így jó, ez az én házam, itt maradok, nem érdekel semmi, azt kész.”

Megfogalmazódik egyrészt a „közös kosár”, a női alap, de pont a párkapcsolat kikezdésén keresztül, neked se jó, nekem se jó, „azok” ugyanazt csinálják. Kirajzolódik a férfiak és nők közti határ, az előbbieket „megmondják”, az utóbbiak csinálják. Kilépés pedig nincs igazán, a „belegyökeresedés” miatt. Meg a gyerekek, azok miatt kell túrni. Vagy mert egyszerűen nem válnak, mert nem szokás. Esetleg a férfi megy el. Más nőhöz vagy a börtönbe. De ez sem jelenti feltétlenül még egy nem olyan jó kapcsolat végét. Mikor a férfiak kijönnek a börtönből az asszonyok általában „visszafogadják” őket. Az egyik telepi asszony arról mesélt, hogy ő nem is jár beszélőre az urához, csak a gyerekei, de ha kijön, befogadja a lakásába. Ebben az esetben is állandó az ingázás a börtön és a szabadulás között, az elmondás szerint legutóbb hét hónapot volt szabadlábban a férfi, eddig ez volt a „rekordja”. ”Tömlöcbe van. Mi már úgy vesszük, mintha levegő lenne. Olyan jól elvagyunk egyedül. (...) Ha kiszabadul majd jön hozzájuk. Mit csináljak vele, mégiscsak a gyerekek apja.”

„A családok élete rendszerint igen gyakori és heves konfliktusok jegyében zajlik. A konfliktusok többségükben anyagi természetű dolgokon robbannak ki.(...) A konfliktusok másik nagy csoportját a családon belüli érzelmi viharok alkotják. Különösen a házastársi (élettársi) hűség-hűtlenségből, a kölcsönös gyűlölködésekből és a szülő-gyerek közötti viszony megromlásából eredő konfliktusok vannak napirenden, az alkoholtól és az anyagi természetű problémáktól korántsem függetlenül, legtöbbször azok eredményeként”(Ambrus 2000:62). Ez a típusú konfliktus jelent meg, bár nem közvetlenül abban a mikro jelenetben, amikor férj kölcsönkért valakitől ezer forintot cigire, majd a szomszéd kérte vissza a pénzt az asszonytól, amit ő már egyszer odaadott a férjnek, hogy adja meg. *„Mentem dolgozni, azt megkapta a pénzt, hogy adja oda, oszt nem adta oda, mert most szólt a gyerek. Nem hiszem el. Én akinek tartoztam, azt odaadogattam.”*

Még a konfliktusoknál maradva Ambrus még megemlíti egy típust, mikor a család összefog egy számára nem tetsző (általában a kívülről hozott új feleség) ellen. Az egyik beszélgetés során szóba jött ez a próbálgatás, „szívózás”, ugyan az asszony a Dzsumbujon kívülről jött, de az elbeszélésében az irigység és a szórakozás más baján tűnt a motivációnak azokban a helyzetekben, mikor úgymond viccből megpróbálnak szétugrasztani párokat, megbillenteni házasságokat azzal, hogy az egyik fél előtt meggyanúsítják a másikat egy harmadikkal való összeállással, ami itt egyfajta irigységként értelmeződött a harmonikus párkapcsolatra.

Láthatjuk hogy külső és belső erők is feszítik szét a kapcsolatokat, amit a fenti párbeszéd alapján sokszor a gyerekek ténye tart össze. A gyerek miatt kell tűrni. A kapcsolatoknak sokszor a gyerek(ek) létén keresztül van egyáltalán értelme. Teri a férjével való megismerkedésről beszélve így zárja le az elbeszélést: *„Azt ott ismerkedtem meg vele. De hogy minnek, azt nem tudom. Hogy élnék egyedül. De hát nem lenne akkor a fiam, Kristófom.”*

Sokszor pont ezen a ponton válik a nők élete újfent problematikusá. Ha a férfi nincs börtönben, akkor is nagyrészt a nőre hárulnak a nevelési feladatok, az iskolával való kapcsolattartás, vagy az ottani konfliktusok vállalása. Ez akkor válik szorítóvá, ha a nő munkát vállal. Több esetben is beszámoltak a munka és a nevelés nehéz összeegyeztethetőségéről, illetve a kamaszkor nehezen kezelhetőségéről. Ilyenkor a gyerekek problémássá válhatnak, ami sokszor kicsúszik a szülők, illetve az anya kezei közül, vagy csak nagyon sok munka és áldozat árán sikerül visszaterelni őket a „helyes

kerékvágásba”. Sok esetben találkoztam azzal a konklúzióval, hogy az illető (anya) úgy vélte: nincsenek eszközei, nem tud mit kezdeni a gyereke viselkedésével, helyzetével, akaratával. Ebben a helyzetben a gyerek végül valamilyen állami intézetben köt ki, ami az átmeneti neveléstől kezdve a zárt gyermekotthoni elhelyezésen át a javítóintézetig bezárólag jelenthet különböző zártsági fokozatokat.

4.3. Anyák és az intézet

Többször előkerül a gyerekek ilyen (intézeti) helyzetével kapcsolatban az anyák szerepe. Volt, aki magának tulajdonította a felelősséget, visszaemlékezve a gyerek kisebb korára és a saját elfoglaltságára. Úgy tűnik, hogy a nők munkába állása nyomán egy idő után a gyerek problematikusává válik, először az iskolában – akár hiányzások, akár konfliktusokat generáló formában – majd az iskolán kívül is, a szülővel szembeni viselkedése és/vagy a kriminálizálódás, drogfogyasztás formájában.

Az első szakasz a beszélgetésekből kiindulva még nem jelent olyan nagy problémát. Az iskolalátogatás elmaradásával kapcsolatban nem az a probléma, hogy hiányzik a gyerek az órától (mindig látni gyerekeket iskolaidőben a telepen, akiket „kiírt az orvos”) hanem az, ha helyette valami mást csinál, kábítószerrel próbál ki, lop, azaz rossz társaságba kerül. Nem feltétlenül az a gond, hogy nem tanul, ha nincs jelen, hanem hogy ha nincs jelen, akkor mást csinál, ami lehet rossz, elviheti rossz irányba. Ez látszik talán a következő beszélgetésrészletből is: „... mert rá akarta tenni a gyámat, nem tudtam mi az. Mondták, hogy azért teszik rá mert Józsi nagyon sokat hiányzott....Nem jelentett semmit. Lényegtelen, hogy rajta van, normálisan viselkedik a gyerek, soha életében nem ment el lopni.”

Fent idézett beszélgetőtársam esetében is a munka szólt bele az anyai feladatok elvégzésébe. A beszélgetés során kiderült az is, hogy nemcsak az időbeosztás, de a főnök hozzáállása is nehezítette a helyzetet, aki nem engedte el az asszonyt szülői értekezletre vagy ballagásra. „Gyerekeket alig láttam, fáradtan hazamentem, akkor lényegében azt se tudja az ember, hogy előkeresse a gyerekeket, hogy most mi volt az iskolában vagy hogy volt.” Ezek a helyzetek a gyerekek 13-15 éves korában kezdenek eskalálódni. „Józsi nagy belevaló fiú, szeret mindent kipróbálni. Nem tudtam

utána nézni, hogy reggel 5-kor elmentem este 5-kor hazamentem, ha akart ment iskolába, ha akart, nem ment, csak az iskolából hívtak, hogy már megint nem volt iskolában, hónapokig nem járt, így rátették a gyámot. Választanom kellett, hogy mit csináljak, hogy a gyerek vagy a munkahely. Én azt választottam, hogy munkahelyet találok eleget, na most. A Józsi 15 volt. Otthagytam a munkahelyemet.” Ebben a családban volt lehetőség „beáldozni” a munkát, a férj stabil kereső, bejelentett állása van, így nem fenyegette a családot az anyagi csőd vagy kilátástalanság.

Egy másik esetben a férfi „nem szereti a munkát”, alkalmi szinten dolgozik, a fő kereső alapvetően az asszony. Az ő esetükben először iskolán belüli problémák merültek fel, majd a hiányzások váltak a fő problémává, mivel nem sikerült rávenni a fiút arra, hogy bemenjen először a közeli általános iskolába, emiatt majd a hetes iskolába, a végül egy zárt gyermekotthon lett a végállomás a Bakonyban, messze a teleptől. Itt a probléma kezdete nem a kamaszkor, hanem az édesanya éjszakai munkája volt az elbeszélés szerint. *„Jártam itt a konyhára, itt a fegyvergyár után van egy konyha, vagy volt konyha, mert elköltöztek. Éjszakára jártam, azt levittem a Shellre mindig, hogy maradjon, éjszakára. Lepénzeltem, hogy tudjak menni dolgozni tőle. S annyira rákapott a pénzre, hogy ettől nem tudott úgy kiizélődni.”* A férj szerepvállalása a beszédben végig nem merül fel, úgy tűnik, hogy a gyereknevelés egy egyszemélyes harc ebben az esetben. *„Nem is tudtam vele úgy foglalkozni, ahogy kellett volna. Nem is lehetett úgy. Reggel, úgy volt az iskolában, igaz-e, elvittem reggel, de már nyolc óra után, kilenc óra fele lefeküdtem, reggel, majd délután meg már keljél három órakor, hogy észhez tértem, hogy el tudjak menni a gyerekér. Hát volt úgy sokszor, télen, hát nem sokszor, kétszer, hogy elvitték a Hollóba. Mert elaludtam, igaze, és izé. Oda vitték el. Kétszer. De hát nem csak énvelem fordult ez elő, többel. Ki volt írva, hogy honnan hozzam el a gyereket, az ajtóra.”*

Az elbeszélésekből kirajzolódnak frontvonalak, a gyerek és a szülő között, ahol az iskolába járás a tét, legalábbis első szinten, de gyakorlatilag ez a családi életet is jelenti végső soron, az együttlakás, a közös lét is tétté válik. Ez utóbbi esetben az elkerülés otthonról fokozatosan történt meg. Anyaként nehéz helyzet ez, olyan epizódokkal, amik érzelmileg megterhelőek: *„Aztán volt az, hogy nyáron, az utolsó tanítási nap, árultam, édességeket meg szotyit. Kimentem reggel a banira, hazagyöttem, már nem volt itthon, elvitték.”* Mármost a rendőrök.

Beszélgetésünk folyamán hosszasan szó volt arról, milyen hatalmas erőfeszítésekre van szükség – anyagilag és a távolság miatt fizikailag is – a gyerek látogatására. Otthon meg marad a fájdalmas és ambivalens érzés, a gyerek hiánya. *„Nagyon üres a ház így, nélküle. Nagyon rossz. De még mindig. Mindig. Nincs az a zshivaj. Ki-be járkált. Kutyagyerek. Még isteni szerencse, hogy onnan nem szökik meg, nincs esély.”* Ilyenkor felmerül, hogy talán nem úgy kellett volna csinálni, sok szülő szökni hagyja a gyermekét inkább, minthogy intézetbe adja. Ebben a családban a szülő-gyerek, illetve az anya-gyerek kapcsolat is problematikussá vált, talán ezért is nem ide futott ki a történet. De a kétség még megmaradt, mi a jobb, ha otthon van, vagy ha tanul. *„Már nem olyan erőszakos, már megérti, hogy mi van, hogy nincsen. Itthon már nem győztem a pénzt adni neki. Meg ez kell, anya, meg amaz kell, anya, minden kéthétben cipő... Cuccok. Hiába tele volt cipővel, akkor is kellett. Cipőt. (...) Meg nem járt iskolába, azt azért vitték. Nem büntettek meg engem, hát. Így, őt nevelik meg. De inkább fizettem volna. ... Hogy itthon legyen velem. Hát neki akarok már most, hogy belegondolok is. Hogy tanuljon. Mert négyes, ötös most. Ügyes nagyon. Dicsérik, szeretik, tanárok, nevelők is.”*

Ambrus könyvében kitér a gyámügyi hatóságok szerepére, mint a családstruktúrát komolyan befolyásoló tényezőre. Megjegyzik, hogy sokszor a szülők maguk adják be gyermeküket – általában pubertáskorút – az intézetbe. *„Hangsúlyozni kívánom, hogy amikor a családok viszonylag nagyobb gyerekeiket néhány évre intézetbe adják, az nem jelent kitagadást vagy kizártságot. A családhoz való visszaút viszonylag egyenes. Ezzel szemben a főleg kisgyerek korban erőszakkal elragadott gyerekek esetében szinte sohasem sikerül a visszailleszkedés – legfőleg részlegesen”*(2000:66). Hasonló esetről számolt be az egyik anyuka, de ő pont három kisebb korú gyermekét volt kénytelen intézetbe adni egy időre, a lakhatási körülményeik rendezése idejére. Ebben az elbeszélésben az állami gondozás inkább egyfajta átmeneti megoldásnak tűnt, ami védelmet nyújt az utcára kerülés ellen, egyfajta eszköz akár a gyerek akár a szülő számára. *„És akkor csak apunak adtak egy kis lakást, nekem meg anyukámnak semmit. Gyerekekkel az utcára kerültk. És azért is kerültek ők állami gondozásba mert nem tudtam őket hova vinni. S jobbnak láttam azt, hogy arra az időre, míg én valamit kitalálok, mert egy albérlet is jó lett volna, oda is el tudtam volna őket vinni, én úgy gondoltam, hogy biztos kezekbe adom őket, hogy ne szenvedjenek ugyanúgy, ahogy én szenvedtem régebben. Hát ez másfél év alatt sikerült elérni azt,*

hogy visszaszerezzem őket, visszakapjam. Másfél évbe telt bele. A másfél év alatt rendszeresen látogatták a gyerekeket, tartották velük a kapcsolatot, a kisebbekhez bejártak, a nagyobb fiút hétvégére haza is vihették, már ebből is kitűnik, hogy nem szánták véglegesnek ezt a megoldást. S bár azóta sok idő eltelt, az erről való beszéd még mindig felkavaró lehet. „Elég sokáig tartott ez a másfél év, kitett vagy öt évet. De már... már lassan kezdem azért elfelejteni. De még mindig azért az eszébe van az embernek.... Sikerült megoldani, az lett a történet vége, hálistennek. Hogy sikerült megoldani.”

Ebben a családban a párkeresés, párválasztás elbeszélésbe is bekapcsolódott az intézeti lét, annak az „árnya”, mivel az igazi megtalálása mint alternatíva merült fel az önkéntes intézetbe vonulással szemben, rendezetlen családi viszonyok miatt. *„Hát összekerültünk, hogy megtetszettem neki, nekem ő, idősebb, hozzá kell tenni, hogy idősebb tíz évvel, látni volt rajta, hogy már egy tapasztaltabb egyéniség, s akkor úgy voltam vele, hogy más kiút nincs, az intézetet nem mertem bevállalni, mert féltem, és akkor úgy voltam vele, hogy akkor inkább az egyik rosszból nem megyek a vétségbe, mert az intézettől féltem, úgy gondoltam, hogy akkor majd ő lesz a védőangyalom.”*

Láthatjuk tehát, hogy az átmeneti nevelésbe kerülés lehet egyfajta döntés a gyerek részéről, legalábbis felmerül ennek a lehetősége. Aminek az alternatívájaként tűnt fel az előző részben – főleg lányoknál – a korai családalapítás. Visszaértünk tehát a fejezet elején tárgyaltakhoz, megfigyelve azokat a csomópontokat és azokat az erőket, melyek a családi életre és az önálló életre hatással vannak. Láthattuk, hogy a kapcsolatok hogyan egyensúlyoznak, hogy a hasonló helyzetű nők közös tapasztalatai erőforrások lehetnek a bizonyos nehéz helyzetek elviseléséhez, ugyanakkor egymás „bízgatása” az elbizonytalanítás, a párkapcsolatból való kibillentés fele is hathat. Míg ebben a helyzetben érzékelhető egyfajta összefogás, illetve más helyen is megfogalmazódik az egymásrautaltság mellett a szolidaritás, ennek ellenére a gyereknevelésben előfordulhat, hogy az anya magára marad a feladattal, sem élettársára sem tágabb családjára nem számíthat.

5. Külső színterek, oktatás

Eddig a telepen élők elmondásai alapján beszéltünk az ott létrejövő közösségről, annak bizonyos aspektusairól, szereplőinek viszonyáról. Ebben a fejezetben kilépünk ebből a térből és a lakók közül is, noha olyan színterek kerülnek bemutatásra, melyek szorosan kapcsolódnak a *dzsumbujisták* mindennapjaihoz. A következőkben szeretném felsorakoztatni azokat a szempontokat, melyek számomra e fejezet létjogosultságát adják.

Kezdeti kérdésfeltevéseem arra vonatkozott, hogy az oktatás illetve annak intézményei elősegíthetik-e a telepen élők életkörülményeinek javulását, illetve hogy nekik maguknak van-e ilyen elvárásuk az intézményekkel szemben. Ezen kívül a *dzsumbujisták* életében gyakoriak az iskolával kapcsolatos konfliktusok (nem feltétlenül az iskolával magával kerülnek konfliktusba, inkább a hiányzások nyomán válik nehezítetté a viszony). Ezek miatt is kíváncsi voltam a „másik oldalra”. Fontosnak tartottam az intézmények perspektíváját is felvázolni ezt a kapcsolatot, mivel ezek nagy hatással lehetnek mind a szülők, mind a gyerekek életére, annak alakulására, illetve hétköznapjaik szerves részét alkotják, mindennapi tapasztalataik része, a konfliktusokon túl is. A gyerekek számára telepen kívüli lehetséges kapcsolatok közül az iskola lehet alapvetően az a közeg, ahol szert tehetnek olyan tudásokra (vagy más megfogalmazásában olyan kulturális tőkére, lásd Bourdieu 1998: 158-164), mely a továbbjutásukat segítheti. Emellett itt érhetik őket olyan kudarcélmények is, melyek aztán hozzájárulhatnak a további oktatásból való kimaradáshoz, egyéb körülmények mellett. És végül, az iskolában dolgozó gyermekvédelmi felelősök is elindíthatnak (a családsegítő szolgáltatón kívül) a hiányzások vagy a gyerek viselkedése miatt olyan eljárásokat, melyeknek aztán végső állomásuk lehet a gyerek vagy a gyerekek kiemelése a családból, ami a családi struktúra átrendeződéséhez vezet, fordulatot hozva mind a szülők, mind a gyerek életében.

Az oktatási intézmények egyrészt azok, amik valamiféle állandóságot képviselhetnek az átmenet időszakában, ahol a már nem és a még a telepen lakó gyerekek találkozhatnak, mely ezáltal összetarthatja a kapcsolati szálakat és önmagában is egyfajta állandóságot, ezáltal stabilitást képviselhet. Másrészt ez az a hely, ahol a lakásváltás nyomán megváltozott körülmények javulása miatt eredmény mutatkozhat

meg (családi kapcsolatok rendeződése, nyugalom, tanulásra alkalmas hely – néhány faktor, mely elősegítheti az iskolai eredmények javulását).

Az oktatással kapcsolatban megint csak felmerül a cigány illetve szegény kérdéskör. A telep gyerekeinek iskolai helyzetét alapvetően azon a szakirodalmi kereten belül fogom tárgyalni, mely a cigány gyerekek iskolai nehézségeivel foglalkozik. Teszem ezt azért, mert a *dzsumbujista* lét egyfajta kisebbségi, stigmatizált helyzetet eredményez, ahogyan ezt már láthattuk a lakók elbeszélésében vagy Kligman gondolatát követve a szegénység etnicizálódásával kapcsolatban (vö. 2001:66-84). Egy másik indok erre, hogy az oktatási intézmények is – így vagy úgy – cigányként beszéltek el a gyerekeket, vagy pont ennek a kategóriának a megszüntetését célozva minden tanulóról összességében beszélnek. Emiatt az itt következő két általános iskola és a kerületben működő tanoda elemzése során bizonyos szempontokat felhasználok Eugénio Abajo Alcalde *Cigány gyerekek az iskolában* című művéből. A szerző egy évtizedes kutatás perspektívájában vizsgálja a cigány gyerekek iskolai kudarcait, azaz hogy miért nem lehetnek sikeresek ezek a gyerekek (Abajo Alcalde 2008).

A telepi gyerekek alapvetően két intézménybe járnak általános iskolába: van a közelben egy állami általános iskola, valamint egy speciális nevelési igényű diákok számára létrehozott iskola. Ezek azok a helyek, ahova még mindenképpen bekerülnek, elkerülnek, illetve ahol még csoportként jelennek meg, utána sok esetben kimaradnak az iskolából, vagy különböző szakiskolákba mennek, amennyiben a sok hiányzás vagy egyéb családi probléma miatt nem kerülnek állami gondozásba és azzal együtt át az ottani iskolába.

5.1. „Többségi általános iskola”

Előzetes egyeztetés után elmentem abba a kerületi iskolába, ahova a Dzsumbujból a legtöbb gyerek jár („többségi”, azaz nem speciális iskola), beszélgetni a gyerekvédelmi felelősökkel, akik egyben osztályfőnökök is. A beszélgetés elején elmondtam, hogy kutatásom helye, témája a Dzsumbuj, kértem, hogy meséljenek a gyerekekről. A tanárok, miután megfogalmazták, hogy a telepi családok nem sokban különböznek

„problematikusság” szempontjából a többi kerületi, cigány családtól, a beszélgetés során ebben a keretben fogalmazták meg tapasztalataikat, nehézségeiket.

Az iskola 17 osztályába nagyjából 240 gyerek jár, ennek nagy része roma származású, hátrányos helyzetű, nehéz körülmények közt élő családból jön. Nem csak a Dzsumbuj került említésre, mint problematikus környék, a tanárok elmondása szerint a belső Ferencvárosban sokszor rosszabb a helyzet, mivel ott a szegénység mellett erősebb az ellenségeskedés az egy házban lakó családok közt. A legnagyobb problémát a rendszeres iskolába járás jelenti, melyben a szülők szerepére is kitértek: úgy érzik a természetes féltés mellett a kényelmesség is közrejátszik a gyerekek hiányásaiban, illetve az értékrendszer, amiben az iskola nem foglal el kiemelt helyet. A büntetés pedig csak később jön (egy bizonyos mennyiségű hiányzás után a szülőnek pénzbírságot kell fizetnie tanköteles korú gyereke után, majd különböző peres eljárások indulhatnak, a gyerek védelembe vételétől kezdve az átmeneti nevelésbe vételig). Ennek következtében nagy tanulmányi lemaradások jönnek létre, túlkorosság a jellemző „5. osztályosként töltik be a 16 évet.” Elmondásuk szerint a gyerekek „*nincsenek hozzászokva az alkalmazkodáshoz*”, ami szintén problémát jelent, hiszen az iskolában egy szabályrendszerhez, normához kell igazodni. Ez sokszor nem sikerül, például „*Ha egy órással később jönnek, az már eredmény. A tanár pedig nem tud mit csinálni, eszköztelen.*”

Tulajdonképpen ezáltal a tanárok ki is vonták magukat a felelősség alól, az iskolai kudarcok alapja a családok hozzáállása, a nevelés hiánya (az alkalmazkodóképesség hiánya), a motiváció hiánya. Nincsenek nagyon kivételek, nem annyira látszik differenciáltnak a hozzáállás, az Abajo Alcalde által említett jelenség látszik körvonalazódni, mikor a tanári elvárás alapvetően mindenkire vonatkozik, bújtatva azonban megjelenik a bizalmatlanság a cigány gyerekekkel szemben, mely később önbeteljesítő jóslatként kezd működni, az előre vetített kudarcok valósággá válnak.

„A különböző diákokról kialakult kép legtöbbször tudat alatt befolyásolja a tanárnak az adott diákkal létesített kapcsolatát. A cigány gyerekek iskoláztatása és az ehhez kapcsolódó negatív következmények egy funkcionális magyarázathoz vezethetnek, ami egyfajta túlélési stratégia: igyekeznek megszabadulni attól, akit eleve a konfliktusok forrásának tartanak” (Abajo Alcalde 2008:210). A megszabadulást itt akár nem kell teljesen konkrétan értelmeznünk, hanem a felelősség áthárításával, annak

letevéseként. A fent idézett késéssel kapcsolatos mondatból is kiderül, hogy mások az elvárások, az eszköztelenség pedig olyan csatára utal, amit a tanár feladott már.

A felvázolt képletben tehát a szülők is szerepelnek, így a jelenlegi kudarcok (melyek mind a diákokat mind a tanárokat érintik), a nehézségek egyik megoldási csatornája lehetne a velük való együttműködés, legalábbis a kommunikáció, valamiféle kapcsolat kiépítése az „ügy” érdekében. Ám úgy tűnik, ezen a területen is „háborúsak” a viszonyok. A tanárok a szülőkkel való kapcsolattartást a következőképp jellemezték: *„Meggzűnőben van. Jobb, ha nem is jönnek be.”* Tapasztalataik szerint a szülők csak *„sérelem esetén”* jönnek be az iskolába, a szülői értekezleteken nem vesznek részt, a családlátogatás pedig már nem kötelező (így a tanárok nem is mennek egyáltalán), a találkozási alkalmak általában kiélezettek, feszültségektől nem mentesek, láthatóan a tanárok nem is keresik kifejezetten ezeket a találkozási pontokat.

Megoldási kísérletként említették, hogy az adott iskola egy alapfokú művészeti iskola, ahol van zene-, tánc és képzőművészeti oktatás, próbálván motiválni ezáltal a gyerekeket, kevés sikerrel. Elmondásuk szerint régebben, mikor még „zenész cigányok” is járták az iskolába a gyerekeiket, a zeneoktatásnak sikere volt, mára a jómódúak elköltöztek a kerületből, így a zeneoktatás hanyatlásnak indult.

Láthatjuk ebből a megjegyzésből, hogy zeneoktatással a cigányság azon rétegét célozta meg az iskola, ahol a családokban hagyomány a zenei pályafutás. Ahogy a tanár említette, ezek a családok általában jobb anyagi körülményekkel bírnak a Dzsumbujban élő családokhoz képest, jobban „beilleszkedtek” a többségi társadalomba, így a szülőkkel is potenciálisan kevesebb a konfliktus lehetőség, rendezettebbek a családi, és emiatt a más társadalmi viszonyaik is. Ebből következően az iskola nem feltétlenül a hátrányos helyzetű tanulók problémáit gondolta megoldani ezzel a módszerrel, hanem egy másik csoportnak próbált kedvezni az iskolaválasztás serkentése érdekében. Az eredményt azonban kudarcnak élik meg végül, a sikertelenség érzése pedig azokkal a gyerekekkel kapcsolatos, akik végül ezt az iskolát választották.

A megoldási kísérletekről beszélve megemlítették, hogy volt kísérlet roma tanító foglalkoztatására is, a beszámoló szerint sikertelenül. A beszélgetésünk ezen részénél éreztem egyfajta összekacsintást, utalva talán a cigányság és a lopás összefüggésére.

Egy másik felmerülő pedagógiai módszer, megoldási mód a kötelező tanulószoba felső tagozatban, illetve az iskola otthon alsó tagozatban, ami által a gyerekek tulajdonképpen egész napos oktatásban vesznek részt, hogy *„az iskolában érje*

őket hatás, ne az utcán.” Lehetőség van emellett egy, az óvoda és iskola közt elhelyezkedő nulladik osztályba beíratni a gyerekeket, ami a felzárkóztatást szolgálja, a hiányosságok pótlását, amit esetleg a családi szocializáció során addig nem sajátítottak el.

Abajo Alcalde meglátása szerint az elképzelés, miszerint a cigányok nem nevelik a gyerekeiket, beépült a többi nekik tulajdonított negatív jellemvonás közé és jelentős hatással van a gyerekek iskolai „pályafutására”, a szegregáló folyamatokra. A nem cigány szülők számára az iskola a jövő záloga, befektetés az előrejutás reményében, amit a cigány gyerekek megzavarnak „neveletlenségükkel”, rossz híruk miatt hitelüket veszítik, nem lehet tanulni tőlük, nem érdemes velük barátkozni (v.ö. Abajo Alcalde 2008: 152-153). „A fentiek miatt sok pájós szülő úgy véli, hogy a cigány gyerekek jelenléte az iskolában *fenyegetést jelent az iskola négy alapfeladatára*. Feltételezik, hogy a cigány gyerekek veszélyeztetik a gyerekek testi, szellemi épségét, anyagi biztonságát, valamint a szülők imázsát.”(Abajo Alcalde 2008:154) Ennek következtében el is viszik a gyerekeiket. Így maradnak a tanárok (hasonló imázs veszteséggel) és a számukra főleg problémaként definiálódó gyerekek.

Az elbeszélésben megfogalmazódott egyfajta szembenállás, kirajzolódtak frontvonalak a két oldal, a tanárok, azaz az iskola és a családok, szűkebb értelemben a gyerekek közt (a szülők csak átvittén tartoznak ide, mivel a velük való érintkezést nem forszírozza az iskola, ahogy a fenti idézetből is láthattuk). A tanár-diák kapcsolat így nem partneri viszonyra hasonlít. A tanórán kívüli helyzetekről szólva felmerült a dohányzás kérdése illetve, hogy a gyerekek egymástól lopnak. Ebben a kontextusban hangzott el a mondat, ami talán találó lehet a kapcsolat leírására, a tanárookra kényszerülő szerepre: „*a smasszerkodás kimeríti az embert.*” Ez a problémás viszony, valamiféle hadban állás termő talaja lehet az ún. „kettős kötésű helyzeteknek”, amikor a gyerekhez két, egymásnak ellentétes üzenetet juttatnak el (Abajo Alcalde 2008:43 idézi Batesont), például hogy fontos az iskolába járás vagy a házi feladat megírása és emellett (nonverbálisan) kifejeződik a bizalmatlanság az elérhető sikerekkel kapcsolatban. Ezt nem lehet elhelyezni, dekódolni, a gyerekek nem érzik magukat biztonságban az adott közegben, ami aztán vezethet oda, hogy megszakítják a tanulmányaikat.

Lezárva az elmondottakat úgy tűnik, hogy az iskolának a tanulók minél hosszabb ideig való benntartásán kívül nem igazán van koncepciója arra, hogy ezeket az erős hátrányból induló gyerekeket hogyan lehetne adekváтан fejleszteni. Idézhetjük itt

Radó Pétert, miszerint „mindegyik, az egyenlőtlenségekkel összefüggő probléma egyik legfontosabb közös oka a közoktatás és az iskolarendszerű szakképzés intézményei többségében változatlanul uralkodó differenciálatlan, az egyéni tanulási mintákhoz nehezen alkalmazkodó pedagógiai gyakorlat” (2007:25). Vagy megfogalmazhatjuk Abajo Alcadeval hogy „az érzelmi kötelékek ereje és az üzenetek világos volta, valamint a cigány diákkal szembeni pozitív elvárások kulcsfontosságúak” (2008:298) és ha ez nem stimmel, akkor bizony nehéz a helyzet. Az utóbbi szerző könyvében egyetlen mondatot emel ki: „A kulcs az interakciók javításában rejlik. (Nem pedig a család vagy a diákság lecserélésében...)” (2008:317). Ez az az irány, amit egy, a következőkben tárgyalt iskola alapelvnek tekint. Úgy tűnik itt kevésbé valósul meg.

Az utcában van még egy általános iskola párszáz méterrel arrébb. Mivel itt nem kötelező a kerületi gyerekek beiskolázása, ritka, hogy *dzsumbujista* gyerekek járnak ide, akkor fordul elő, ha az előző iskolával valamilyen feloldhatatlan konfliktusba kerülnek, aminek a végeredménye az iskolaváltás. Mivel ebben a második iskolában magasabbak az elvárások még ha be is kerül valaki, nem sokáig marad. Gyakoribb, hogy Csepelre járnak a gyerekek iskolába, mint ebbe az „elitebb” iskolába.

5.2. Speciális nevelés

Egészen más hozzáállás körvonalazódott abban az iskolában, ahova a speciális nevelési igényű gyerekek járnak, azaz olyanok, akiknek szakértői határozatuk van arról, hogy tanulásban akadályozottak (régén ezt enyhe fokú értelmi fogyatékosnak hívták) vagy értelmileg akadályozottak (korábban ez volt a középsúlyos értelmi fogyatékos kategória). 60 gyerek jár az előkészítő óvodába, 130 diák tanul az iskolában, kis csoportokban, gyógypedagógusok vezetésével. Külön osztályok vannak autista gyerekek részére. Az intézmény nullától tizenhét éves korig fogad gyerekeket.

Már találkozásunk elején leszögezte beszélgetőtársam (kérésére személyét nem részletezném bővebben), hallva dolgozatom témáját, hogy ebben az iskolában nem tesznek különbséget cigányok és nem cigányok között, hozzátéve hogy az iskolában az elmúlt négy évben a „magukat cigánynak vallók” száma csökkent, számítása szerint 35%-ra esett vissza, míg a többségi iskolákba 80% körüli az arányuk. (ő inntől

kezdve nem is tett különbséget, a tanulókról vagy azok családjáról összességében beszélt.) Hozzáállása szemben áll a sokak által osztott gondolattal, amit egyik cikkében Radó Péter is megfogalmaz: „A cigány tanulók oktatásával kapcsolatos, legneuralgikusabb pont az oktatási rendszeren belül velük szemben érvényesülő hátrányos megkülönböztetés. A cigány tanulók oktatási rendszeren belüli szegregációjának Közép-Európa más országaiban sem ismeretlen módja e tanulók átirányítása az enyhe fokban értelmi fogyatékos gyerekek számára szervezett, ún. speciális iskolákba, illetve osztályokba. (...) A speciális intézményekbe való átirányítás szabályainak többszöri szigorítása sem vette elejét annak, hogy ezek az iskolák a cigány tanulók tömeges „lerakataként” működjenek. A cigány tanulók hatalmas száma ebben a semmilyen továbbtanulási vagy elhelyezkedési esélyt nem kínáló intézménytípusban nem az ő szellemi alkalmatlanságuk, hanem a velük szembeni diszkriminációnak és a rendes közoktatási intézmények pedagógiai kudarcának a jele.”(Radó 2007: 30)

Ezt a képet az iskolai „forrás” több ponton is igyekszik cáfolni. Ebben az iskolában – hivatalos, nemzetközi program keretében – nagy hangsúlyt fektetnek a szülőkkel való kapcsolattartásra, lehetőleg mindennap találkoznak velük, „a szülőt abszolút partnernek tekintjük, még ha esetleg nevelni is kell rajta.” Így a családok 85%-val sikerül jó viszonyt kialakítani. *”Elérjük, hogy a szülő is partnernek tekint minket, ha problémája van, a segítségünket kéri”*. Itt is felmerül, hogy a szülői értekezletekre még alsóban sokan járnak, felső tagozatban viszont már senki, de nem a lemondás a mondat folytatása, hanem hogy mivel nincs kijelölt fogadóóra, a szülők akkor jönnek, amikor problémájuk van, ha pedig az iskolának akad megbeszélője, ők keresik a családot.

Az iskola a „lerakattal” ellentétes, empátikus környezetként tűnik fel, ahol az előző hellyel ellentétben hangsúlyozzák, hogy – bár van egy notórius késő, de – alapvetően a gyerekek nem késnek, de ha késnek is, inkább behívják őket, leültetik, *„mit csinálna a folyosón negyven percig?”*. Ha pedig látszik, hogy kimerült, *„hajtsd le a fejed, aludj egy órát”*. Az elbeszélésből úgy tűnt, ismerik a családi háttereket, a lehetséges nehézségeket és el tudják fogadni az adott helyzeteket. Az empátia képességén is nagy hangsúly volt a beszélgetés során, mint egyik fő pedagógiai eszközön. *„Megnyugtatólag hat a gyerekekre”*.

Az empátia mellett a bizalom is megvalósul itt, *„a miénk kevesebbet tud, de azt biztosan, szemben azzal, aki mondjuk egy többségi iskolában kapott egy kettést, tele kudarcélménnyel...”*. Van rálátás a tanulókra, ismeret róluk, mik lehetnek a veszélyek

az iskolán kívül, amik rájuk leselkedhetnek, a befolyásolhatóság a logikai gondolkodás alacsony szintje miatt, így könnyen bevonhatóak illegális tevékenységekbe „*aztán ők kerülnek bajba*”.

A bizalom – a példa alapján – meghozni látszik gyümölcsét, a nyolcadikosok 95%-a továbbtanul. A szülőkkel már a hetedik osztály folyamán elkezdnek a tervekről beszélgetni, nehézséget jelent néha az ő elképzeléseiket a valósághoz igazítani. Az összes tanulható szakma közül válogathatnak a gyerekek, ugyanúgy három vizsgán kell átesniük, mint a más iskolákból érkezők. Elsősorban fizikai, kétkezi munkára mennek tovább, szakmunkás vagy betanított munkás végzettséget szereznek. Ha szereznek. Mivel „*ott már nem kapják meg az empátiát*”, tizenöt évesen kerülnek ki nagyrészt az általános iskolából, tehát még három év marad a tankötelezettségből, de nagyon gyakran már novemberben jelentkeznek a volt diákok, a régi iskola segítségét kérve új iskola találásában. Csakhogy tíz hónap sok idő, az alatt sok gyerek „*elkallódik*”. Itt lehet nagy szerepe a családnak, a „*munkabaráta háttérnek*”, ami nem hagyja hogy a gyerek kihulljon az oktatásból.

Akik kitanulják a szakmájukat, sikerül elhelyezkedniük, „*állandó munkahely, családot alapít, nagy többségük alkalmas az önálló életre, ahhoz képest példaértékű életet él.*” Érződött is a beszélgetésben egyfajta büszkeség, a fent bemutatott iskolával megint csak ellentétben, ahol az odajáró gyerekek presztízavesztést látszanak „*termelni*”, itt a tanár számára is sikerként könyvelődik el, ha a volt diák az iskola hatása által teljesebb életet tud később élni.

Úgy tűnik, hogy a közhittel ellentétben akár lehet jobb speciális iskolába járni, mint „*normálisba*”, türelem, figyelem, bizalom jut, ami máshol nem feltétlen, „*mi azt mondjuk, hogy dicsérni, dicsérni, dicsérni*”, csak aztán kritizálni, ha van valami és az érzelmi kapcsolatok (fent már említett) fontossága is megjelenik: „*találni egy picit szerethetőt a gyerekekbe, minden gyerekekbe*”.

Már csak az a kérdés, hogy a speciális iskola ténye mennyire marad bélyeg a tanulókon, mennyire igazolódik Radó Péter állítása, miszerint: „*Az elkülönülés megerősíti és a gyerekekben kondicionálja a többség és a kisebbség közötti távolságot, így felmérhetetlenül káros hatása van a többséghez tartozó gyerekekre is. (2007:31)* Ez a kérdés is további kutatásokat igényel az adott közösségen belül.

Fentiekben bemutatunk két iskolát, a véletlenszerűen felmerülő közös állomások az elbeszélésekben megmutatták tökéletesen ellentétes hozzáállásukat a

gyerekekhez. A kép teljessé tételéhez még egy intézmény bemutatása járulhat hozzá, a Ferencvárosi Tanodáé, melyet a Dzsumbuj Help dolgozói alapítottak. Bár útjaik később szétváltak, a történet szépen megmutatja, hogy a különböző koncepciók között hogyan válik homályossá a cél, illetve hogy milyen válaszutak elé kerülhetnek intézmények az anyagiakért vívott harcok során.

5.3. Tanoda, Dzsumbuj Egyesület

A Ferencvárosi Tanoda azért keltette fel az érdeklődésemet, mivel fenntartójaként sokáig a Dzsumbuj Egyesület volt megjelölve. Az egyesület 2001-ben jött létre, alapító okiratának első pontjában szerepel célként: „a Ferencvárosban élő halmozottan hátrányos helyzetű emberek életminőségének javítása, különös tekintettel a Dzsumbujban élőkre.” Ez elbeszélés szerint a szervezet létrehozására azért volt szükség, mivel a Dzsumbuj Help, lévén önkormányzati intézmény, nem tudott pályázatokat beadni, így plusz forráslehetőségeket bevonni. Ezen a gyakorlati indokon túl nyilván az adott közeg, azaz a Dzsumbuj igényei is az életre hívó okok között szerepeltek. Amint azt a Szocháló cikke is bemutatja: „A tanoda szükségességét korábbi, a Soros Alapítvány támogatásával, a Dzsumbuj Egyesület által a Ferencvárosban (a Dzsumbujnak nevezett telepen) végzett pedagógiai-pszichológiai felmérések eredményei jelezték előre. Az akkori vizsgálatból kiderült, hogy a telepen élő gyerekek közül feltűnően sokra jellemző idegrendszeri éretlenség, figyelem-, magatartás-, részképesség zavar, és mozgáskoordinációs, önkifejezési, önérvényesítési problémáik vannak. A tanoda gondolata mindezen eredmények ismeretében született meg”(2007 október). 2005-ben el is nyerték a tanoda fenntartására kiírt pályázatot, és sikerült a IX. kerületi önkormányzattól helyet igényelni, a Tűzoltó és a Viola utca sarkán található épületben. Így lehetőség nyílt egy önálló pedagógiai program kialakítására, „nem voltak olyan szabott keretek, mint ott a klubban” (gyerekfoglalkozás, ami a Helpben működött, hetente, különböző korú gyerekeknek meghirdetve, 2008 decemberéig, amikor a Help hivatalos megszűnésével együtt a korábbi helységeket is bezárták.)

A helyváltatással személyi változások is történtek. Ez a helyszín, bár az iskoláktól – ahova a *dzsumbujista* gyerekek járnak - nem esik annyira távol, magától a

teleptől igen, nem csak villamosra kell szállni, de utána még egy kis séta is szükséges az épület megközelítéséhez. Eleinte – a korábbi kapcsolatok miatt is – működött egyfajta rendszer, a tanoda egyik dolgozója elhozta az iskolákból a telepi gyerekeket, majd délután a szülők jöttek értük. De a távolság lassan felőrölte ezt a működést, a gyerekek lassan lemorzsolódtak. Közben a tanoda programja is sokszor irányt váltott. Először tizenöt gyerek intenzív fejlesztése volt a cél, majd ezt egy következő pályázat felülírta. A pedagógiai módszerekről kérdezve inkább az emberei viszonyok fontossága fogalmazódott meg: *„egy szociális munkás, aki tanodát csinál, az nem elsősorban abból indul ki, hogy milyen pedagógiai módszert dolgozzon ki, hanem tudja azt, pontosan, ami működött a Dzsumbujban, az a közvetlen emberi viszonyt, ami fontos, hogy beszéljünk...”* A családokkal való kapcsolattartás itt is kiemelt fontosságú. Szeptembertől „szabadabb működésbe” kezdett a tanoda, a házi feladat íráson túl próbálják színesíteni a programokat, az oktatásba önkénteseket vonnak be, új programokra pályáznak. Ott jártamkor a hely éppen két hétre bezárta kapuit, hogy a munkatársak átgondolják a tanoda működését, jövőbeni terveiket.

A beszélgetésből kiderült, hogy nem csak a távolság örli fel a viszonyt, de a gyerekek közti ellenségeskedés is, mivel a közeli iskolák közti „szembenállás” keveredik a dzsumbujistákkal szembeni előítéllettel, ez a gyerekek között nyílt konfliktusokhoz vezet, amit a tanodában nem sikerül kezelni. *„Nagyon is érződik a gyerekek között is az, hogy nem férnek meg együtt”(...)* *„nagyon sajnálandó, nem tudtuk sosem bevédni, sok ilyen gyerekünk volt egyedül egy lány, aki megmaradt, és túri azokat a megjegyzéseket”.*

Egy erős küzdelem rajzolódott ki a fennmaradásért, mely során a telep – az eredeti, elsősorban a Dzsumbujra koncentráló koncepcióval együtt - messzire sodródott. Pedig adottságait tekintve, mivel nem kötődik az önkormányzathoz, illetve a telephez sem konkrétan – szemben a Dzsumbuj Helpel, melynek épületét felszámolták a telepfelszámolás során, illetve működését is beszüntették – lehetett volna az egyesület „kapaszzkodási pont”, ami megmarad a közösség számára az átmenet ideje alatt, vagy tovább is, akár mint közösségi bázis, hiszen a gyerekek mellett a családokkal is foglakoznak. Néhány család így is megpróbálja a régi „felhasználási módot” kiépíteni, amit az egyesület nem feltétlenül pártol. *„Ide is költöztek családok a Dzsumbujból, ők azért megismernek bennünket, próbálják ugyanazt, hogy bejönnek, mert akkor innen lehet telefonálni... ebből most próbálunk visszavenni...”*

Fontosnak tartottam az oktatás különböző valós és lehetséges intézményeinek bemutatását, mivel az itt szerzett élmények nemcsak a lakók mindennapi életét befolyásolják, hanem meghatározóak lehetnek a jövőjük szempontjából is (továbbtanulás, munkavállalás). Emellett itt van lehetőségük a gyerekeknek (illetve mondjuk a tanodában a szülőknek) is olyan kapcsolatokat kialakítani, mik segíthetnek az előrejutásban, a túlélésben.

Egy másik aspektusa ennek a jelenségnek a különböző kapcsolatok által kialakuló rugalmasság, melyet Whyte említ, mint amit az amerikai életforma mindenkitől megkövetel. Szerinte minél „korlátozottabb az egyén tapasztalata, annál merevebb interaktív viselkedése és annál nehezebben képes alkalmazkodni a változásokhoz” (1999:310). Stewart egyfajta kifelé és befelé való figyelemről tudósít a cigányokról és a sikerességről szólva, mely a rugalmasság képzetéhez hasonlatos: „A zenész cigányok, akik a múltban a legmesszebb jutottak, abból kovácsoltak tőkét, hogy miközben figyelték saját közösségüket, észrevették a világban megnyíló lehetőségeket is”(Stewart 2001). A *dzsumbujistáktól* a családstruktúra esetleges bizonytalansága, a munkalehetőségek változékonysága és a telepfelszámolás következtében a költözés, új viszonyok kialakítása vagy régiék más formában való átmentése szintén egyfajta rugalmasságot, kifelé és befelé való figyelmet követel meg tőlük. Az intézményeket megvizsgálva úgy tűnik, hogy egyesekben van lehetőség ennek kialakítására, „gyakorlására”, másokban kevésbé. Erre az aspektusra is hatással lehet a telepfelszámolás, a változás szele ide is elérhet, hiszen a kiköltözésekkel a telep határai is felbomlanak, új szomszédságok keletkeznek, melyek nagy valószínűséggel nem vonzanak magukkal olyan zárt térstruktúrát, ami a dzsumbujbéli közösség zártságát is generálta. Mivel ennek kialakulása még a jövő zenéje, kutatása szintén várat magára.

6. Befejezés

A tanulmányban a *dzsumbujista* lét különböző korszakait, pontjait és színtereit láthattuk. Megfigyelhettük, hogy hogyan fogalmazódik meg egyfajta aranykor a jelenhez képest, hogy beszélnek el az összetartást régen és most, hogyan kapcsolódnak össze az elmondásban a Dzsumbujban élők előnyei és szépségei az egymásrautaltsággal. Ha egymás mellé tesszük a már kiköltözötték „hiányait” és a bentlakók elmondásait az együttlakásról, kitűnik, hogy ebben a sokszor egymás miatt is nehéz, a külvilág által erősen elítélt együttélésben van valami „édes”, ahogy szociális munkás segítők egy alkalommal megfogalmazta.

Láthattuk, hogy a közösséget milyen külső és belső erők kovácsolják egyé, ezen belül milyen csoportok különíthetők el bizonyos lakók számára, illetve azt is, hogy ezt nem mindenki fogalmazza meg. A *dzsumbujista* közösség részegységei a családok, megvizsgáltuk azt is, hogy ebben a dimenzióban milyen dinamikák érvényesülnek, milyen feladatok hárulnak a nőkre, illetve ezek milyen dilemmákhoz, választásokhoz vagy veszteségekhez vezethetnek adott esetben.

A telepről, ebből a nehéz „édességből” kilépve megvizsgáltuk az oktatás helyszíneit, melyek a *dzsumbujista* gyerekek számára azok a színterek lehetnek, ahol kapcsolataikat kiterjeszthetik a telepen kívülre. Természetesen a gyerekeken túl a szülőknek is kitekintést nyújthat ez a színtér a telepen túlra, elmondásuk alapján ez nem feltétlenül valósul meg, illetve nagyban függ az iskola „politikájától”, hozzáállásától.

Fontos aspektus volt az is, hogy az intézmények vizsgálata feloldhatja a telep „önmagában álló” jellegét, megmutatja, hogy nem egy lezárt világ, melynek csak saját törvényei vannak, és amire kívülről nem érkezik hatás, hacsak nem a kirekesztés, ami ezt az elkülönülést erősíti. Megmutatkozik az intézményeket vizsgálva, hogy mennyire lehetséges az átjárás, hogy mennyire rugalmasak azok a határok, amik a lakókat és a „többiekét” elválasztják.

A változás folyamatában magában már benne rejlik a további kutatások lehetősége, ám ezek sok irányban elképzelhetőek. Bár a dolgozatban megjegyeztem bizonyos pontokon, hogy merre lehetne még elindulni, illetve az adott irányba elmélyülni, most összefoglalnám ezeket, némileg ki is egészítve a sort. A

terepfelszámolás végeztével válik igazán élessé a közösség összetartásának kérdése. Kérdés, hogy kialakul-e esetleg újabb csomópont vagy csomópontok, ahol a régi lakók találkozhatnak? Hogyan alakulnak a közelbe költözők viszonyai egymás közt, illetve az új szomszédsággal, létrehozzák-e a kisebbségeknek hasonló hálózatát, mint ami a telepen működött és még működik? Arra is fény derülhet a kiköltözés után, hogy mennyiben jelent az új lakcím több lehetőséget a munkavállalás terén (feltűnik-e a dzsumbujista stigma, vagy esetleg „pusztán” etnikaiként, esetleg „volt dzsumbujista” megjelöltségként él tovább). Hogy változik-e az etnikus tudat, hogy kifejeződik-e erősebben a cigányság, tematizálódik-e jobban a mindennapokban? Magukkal viszik-e a családok a belső feszültségeket? A folyamatos rákérdések és a női szolidaritás közös platformja nélkül gyűlnek vagy fogynak majd a gondok és a konfliktusok? Tudnak-e az iskolák valamiféle állandóságot képviselni a változások folyamán? Ha nem az iskola, van-e, lesz-e olyan intézmény, ami felvállalja az átmenetben és az új hely megtalálásában való segítséget? És hogy ne csak a lakókra térjünk ki az elmúlásról szólva, az is kérdés, hogy miként lehet felhasználni azt a tudást, amit az évek során a *dzsumbujistákkal* való kapcsolat „hozadékaként” illetve a telepfelszámolást lekövetve és segítve az ott dolgozó szociális szakemberek felhalmoztak?

Fontosnak tartom a dolgot végére beilleszteni azt a szempontot, melyre Williams hívja fel a figyelmet: „miközben számot adunk azokról, akikkel talákoztunk, be kell számolnunk a találkozás okozta megrázkódtatásról, és a bennünk keltett visszhangjáról is” (Prónai 2000:13 idézi Williams 1989:27). Az elmúlás, az átalakulás folyamata emlékeket, érzelmeket hoz elő azokból, akiket érint. És azokból is, aki hallja az érintetteket. Ezen kívül beszélgetőtársaim sorsai is hordoznak olyan mélységeket – családi kapcsolataik dinamikájába, annak környezetébe pillantva talán kialakulhat valamilyen elképzelés ezzel kapcsolatban –, melyeket hallva nehezen volt elkerülhető a saját életre való reflektálás abból a perspektívából, melyet bizalommal megosztottak velem. A túlzott érzelgősség elkerülésére zárszóként Kunt Ernőt idézem: „E beszélgetések nem csak adatokkal szolgáltak, hanem személyes jellegük által formáltak engem is” (1987:10).

7. Felhasznált irodalom

- ABAJO ALCALDE, José Eugénio
2008 *Cigány gyerekek az iskolában*, Budapest: Nyitott Könyvműhely Kiadó Bt
- AMBRUS Péter
2000 *A Dzsumbuj: egy telep élete*. Szeged: Lazi Bt
- BAKÓ Boglárka
2008 Zsuzska, a rossz. Cigány női normák egy erdélyi kis közösségben In
Bakó Boglárka – Tóth Eszter Zsófia (szerk.): *Határtalan nők*. Budapest:
Nyitott Könyvműhely
- BARTH, Fredrik
1996 Régi és új problémák az etnicitás elemzésében. *Regio* 1996/1.
- BRUBAKER, Robert
2005 Csoportok nélküli etnicitás. In Kántor Zoltán — Majtényi Balázs
(szerk.): *Szöveggyűjtemény a nemzeti kisebbségekről*. Budapest: Rejtjel
Kiadó
- BOURDIEU, Pierre
1998 Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke In Lengyel György-
Szántó Zoltán (szerk). *Tőkefajták: a társadalmi és kulturális erőforrások
szociológiája* Budapest: Aula
- DOMANSKI, Henryk
2001 A szegénység társadalmi meghatározói a posztkommunista
társadalmakban *Szociológiai szemle* 2001/4. 40-65.
- DURST Judit
2007 Több a kára mint a haszna: születésszabályozás a gettóban. *Demográfia*
2007 50 évf. 1. sz. 74-103
- ERIKSEN, Thomas Hylland:
2006 *Kis helyek – nagy témák. Bevezetés a szociálintropológiába*. Budapest:
Gondolat Kiadó,
- FEHÉRVÁRY Szilvia:
2003 Női szerepek és anyaság – fiatalkorú bűnelkövetők szemszögéből
Kultúra és közösség 2003/1
- GARAMVÖLGYI Annamária
é.n. *Kísérlet a Dzsumbuj környezeti és szociális problémáinak kezelésére*
Kézirat
- HALL, E.T.

- 1987 *Rejtett dimenziók*, Budapest: Gondolat Kiadó
- JANKY Béla
2007 A korai gyermekvállalást meghatározó tényezők a cigány nők körében
Demográfia 2007, 50 évf. 1. szám 55-73.
- KAPITÁNY Ágnes - KAPITÁNY Gábor:
2007 *Túlélési stratégiák. Társadalmi adaptációs módok* Budapest: Kossuth
Kiadó
- KECSKÉS Éva:
2005 *Dzsumbujisták*. Budapest: Szociális Szakmai Szövetség
- KLIGMAN, Gali
2001 A „mátság” társadalmi felépítése a „roma” azonosítása a posztoszocialista
közösségekben *Szociológiai Szemle* 2001/4
- KOVAI Cecília
2008 Az iskola és a család. Kizáró és megengedő viszonyok *Beszélő* 2008 13.
évf. 5. szám
- KUNT Ernő
1987 *Az utolsó átváltozás. A magyar parasztság halálképe*. Budapest,
Gondolat
- LADÁNYI János
2005 Buldózeres városrekonstrukciótól a szociális gettóig *Mozgó Világ* 2005
december
- LADÁNYI János, AMBRUS Péter:
2005 Kiút a Dzsumbujból! *Népszabadság* 2005 okt. 18:
- LADÁNYI János, SZELÉNYI Iván:
2003 *A kirekesztettségváltozó formái* Budapest: Napvilág Kiadó
- LEWIS, Oscar:
1968 *Sánchez gyermekei* Budapest, Európa Könyvkiadó
- NAGY Péter
2004 „Bagzás”: Bagon élő cigányok kulturális antropológiai vizsgálatáról
Szimbiózis. 2004/1. 63-81.
- NIEDERMÜLLER Péter:
1994 Város: kultúra, mítosz, imagináció *Mozgó világ* 1994/5. 5.-17.
- PRÓNAI CSABA:
1995 *Cigánykutatás és kulturális antropológia (rövid vázlat)*, Budapest-
Kaposvár

2000 Előszó In Prónai Csaba (szerk.): *Cigányok Európában I. Nyugat Európa*, Új Mandátum, Budapest

RADÓ Péter:

2007 Oktatási egyenlőtlenségek Magyarországon. *Esély* 2007/4

STEWART, Michael Sinclair:

2001 Depriváció, romák és "underclass" *Beszélő* 2001/7-8

WHYTE, William Foote:

1999 *Utcasarki társadalom*. Budapest:Új Mandátum,

WILLIAMS, Patrick:

2000 „A helyszínen és a korban” In: *Cigányok Európában I. Nyugat-Európa* Budapest: Új Mandátum,

Internetes források:

www.hirszerzo.hu: Elkezdik bontani de még évekig pusztulhat tovább a Dzsumbuj – 2007 01.17

www.szochalo.hu: „Hallottam, hogy ide lehet jönni tanulni...” – A Ferencvárosi Tanoda esete – 2007. október 4.

www.fn.hu – A bontás ára- 2006.01.12.